ऑक्टोबर 2005

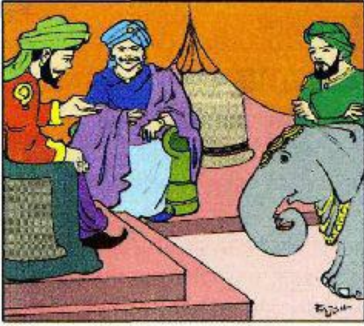

Rs. 12 /-

चांदोबा

वाचकांसाठी कथास्पर्धा (मार्च '०५)

सर्वोत्तम कथा

दोन मित्र

मंत्र्याने त्यावर उत्तर दिले, "महाराज, मला क्षमा करा. मी आपल्याला सांगतो, मोहनसिंग हा एक जमीनदार आहे आणि विकत घेतलेला हत्ती त्याने आपल्याला भेट म्हणून दिला. पण चंदनसिंग हा एक गरीब शेतकरी, स्वतःच्या कष्टाने पिकवलेला, आपल्या शेतांतला भोपळा तोडून त्याने आपल्याला भेट म्हणून आणून दिला." मंत्र्याचे बोलणे ऐकून राजालाही प्रश्न पडला. आपण ह्याला बक्षीस म्हणून काय द्यायचे? राजाने मंत्र्याच्या बोलण्यावर खूप विचार केला. चंदनसिंग हा एक गरीब शेतकरी आणि मोहनसिंग हा एक जमीनदार आहे. चंदनसिंगने आपल्या शेतांत घाम गाळून कष्टाने आपल्यासाठी प्रेमाची भेट म्हणून त्यांनी आपल्याला भोपळा आणून दिला. चंदनसिंगच्या मनांत अशी कोणतीही अपेक्षा नव्हती की, आपण भोपळा दिल्याबद्दल राजाने आपल्याला बक्षीस द्यावे. राजा मोहनसिंगला म्हणाला, "हा हत्ती तू कष्टाने आणलेला नसून पैशाने विकत घेतलेला आहे. तुझा मित्र चंदनसिंग याने आपल्या शेतांतून कष्टाचा भोपळा आणला होता. म्हणून मी त्याला शंभर मोहरा दिल्या. पण कष्टाची किंमत माणसाने पैशाने करु नये. ही तू फार मोठी चूक केली आहेस." राजाचे बोलणे ऐकून त्याला आपली चूक समजली आणि तो राजवाड्यांतून मान खाली घालून गेला. राजाने त्याला कांहीच बक्षीस दिले नाही.

तात्पर्य : कोणाचेही पाहून आपण अनुकरण करु नये. त्याचे फळ वाईट असते. माणसाचे मन प्रेमाने जिंकू शकते. पैशाने मन जिंकता येत नाही.

कु. शिवानी विलास दिकोंडा,
घर नं. ४२३६, पापय्या गल्ली,
चितळे रोड, जि. अहमदनगर, महाराष्ट्र - ४१४ ००१.

धर्माचा विजय

लक्ष्मीपूर गांवात अनुपम नांवाचा एक धनिक रहात होता. भरपूर पैशांबरोबरच त्याच्याकडे स्वतःच्या मालकीच्या बऱ्याच कसदार शेत-जमिनीही होत्या. तो गरीब शेतकऱ्यांकडून शेती करून घेत असे व त्याचा योग्य तो मोबदला त्यांना देत असे. त्यामुळे ते शेतकरी खाऊन पिऊन सुखी होते. ते प्रेमाने अनुपमला जमीनदार म्हणत असत. अनुपमचे पूर्वज महान कुस्तीगीर होते. तसेच तो स्वतःही एक उत्तम कुस्तीगीर होता. आपल्या पूर्वजांच्या स्मरणार्थ तो दरवर्षी कुस्तीच्या स्पर्धा भरवीत असे. त्यातील विजेत्यांना तो भरघोस बक्षिसे देऊन प्रोत्साहित करत असे. त्यामुळे अनुपमचे नांव सर्वतोमुखी झाले होते.

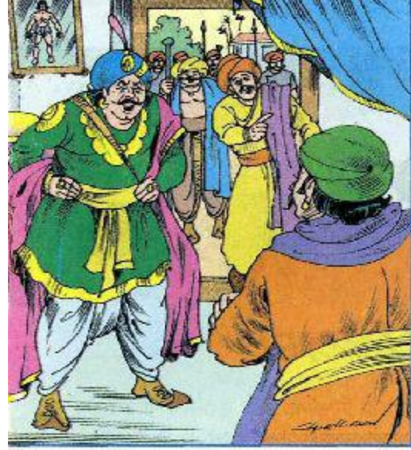
लक्ष्मीपूर हे समस्तपुर जमीनदारी गांवांपैकी एक होतं. समस्तपुरचा जमीनदार कृष्णभूपती याच्याही कानावर अनुपमची ख्याती गेली होती. एकदा तो आपल्या दिवाणजीला म्हणाला, "लक्ष्मीपूर आमच्या जमीनदारीचा हिस्सा आहे ना? तेथील अनुपम हा आमच्यापेक्षाही जास्त प्रसिद्धी मिळवतो आहे. हे असंच चालू राहिलं तर तो आणखी प्रसिद्ध होईल, नि नांव कमावेल. आम्ही जमीनदार असल्यामुळे तुम्ही असा कांहीतरी तोडगा काढा की त्याच्या मालकीच्या जमिनीवर आपल्याला कब्जा करता येईल."

दिवाणजीने नम्रतापूर्वक उत्तर दिले, "मालक, अशा बाबतीत शत्रुत्व पत्करण्यापेक्षा मैत्री करणं जास्त योग्य ठरेल. अनुपमला एक सुंदर मुलगी आहे. आता आपले चिरंजीवही विवाहयोग्य झाले आहेत. तेव्हां अनुपमच्या मुलीला आपण सून करून घ्या."

कृष्णभूपतीला हा विचार एकदम पसंत पडला. तो आपल्या लवाजम्यासह वाजत-गाजत लक्ष्मीपूरला गेला. अनुपमनेही त्यांचे यथोचित स्वागत केले. दोघांच्यात कांही वेळ गांवच्या परिस्थितीवर चर्चा झाली. शेवटी कृष्णभूपतीने अनुपमसमोर लग्नाचा प्रस्ताव मांडला.

त्यावर अनुपम विनम्रतेने म्हणाला, "मालक, आपण जमीनदार आहात. मी एक सामान्य

मार्कंडेय शास्त्री

माणूस आहे. मला असं वाटतं की माझ्या मुलीला अशा बड्या जमीनदार परिवाराशी जुळवून घेणं कठीण जाईल. आणि दुसरी गोष्ट अशी आहे की मी माझ्या एका जिवलग मित्राला त्याच्या मुलाशी माझ्या मुलीचं लग्न लावून देण्याचं वचन खूप आधीच दिलं आहे. थोड्याच दिवसांत त्या दोघांचं लग्नही होणार आहे. तेव्हां कृपया मला माफ करा."

हे ऐकून जमीनदार कृष्णभूपती खूपच नाराज झाला. शेजारीच बसलेला दिवाणजी अनुपमला म्हणाला, "घरी आलेल्या लक्ष्मीला तुम्ही धुडकावून लावता आह्मत. तसंच हेही विसरता आह्मत की ह्या विवाहाचा प्रस्ताव नाकारण्याचे वेगळे परिणाम होतील!"

आता अनुपम मनांतून घाबरला. तो म्हणाला, "मला विचार करण्यासाठी थोडा वेळ हवा आहे."

कृष्णभूपती परत निघून गेला. तो गेल्यावर अनुपमने या सर्व गोष्टींचा खूप बारकाईने विचार केला. पण त्याला वाटलं की जमीनदाराला घाबरण्याचं कांहीच कारण नाही. आणि त्यानं पक्का निर्णय घेऊन टाकला की आपल्या मित्राच्या मुलाशीच आपल्या मुलीचं लग्न लावून द्यायचं. अनुपमने हा निर्णय लवकरच अंमलातही आणला, आणि आपल्या मित्राच्या मुलाबरोबर आपल्या मुलीचं लग्न लावून दिलं.

जमीनदार कृष्णभूपतीला हा स्वतःचा खूप मोठा अपमान वाटला. तो दिवाणजीला संतापून म्हणाला, "तुमच्या सांगण्यावरून मी लक्ष्मीपूरला गेलो होतो. पण त्याचा कांही उपयोग झाला? तुम्हाला माहिती आहे की मला अनुपमची मुलगी नाही, त्याची संपत्ती हवी आहे. तेव्हां दवंडी पिटवा, कीं त्याची संपूर्ण मालमत्ता आता आमच्या मालकीची झाली आहे."

यावेळी युवराज शांतिवर्माही तिथं होता. तो आपल्या वडिलांना म्हणाला, "अनुपमने फक्त तुमचाच नाही, तर माझाही अपमान केला आहे. त्याने मला आपला जांवई करून घेण्यास नकार देऊन मोठा गुन्हा केला आहे. आता मीच त्याला धडा शिकवीन. त्यासाठी मी एक योजनाही आखली आहे."

शांतिवमनि मग आपली योजना सांगायला सुरवात केली. तो म्हणाला, "पिताजी, आपण जाणताज की कुस्तीमधे माझा हात कोणीही धरू शकत नाही . त्या म्हाताऱ्या अनुपमला तर मी अगदी सहज हरवू शकेन. कुस्तीतील नियमां-प्रमाणे मी अनुपमला कुस्तीसाठी आमंत्रण देईन. त्यावेळी मी अट घालीन की अनुपम हारल्यास त्याने आपली पूर्ण संपत्ती माझ्या हवाली करावी.

हा कदाचित अन्याय वाटेल, पण याशिवाय दुसरा कांही पर्यायही दिसत नाही"

सर्वांना वाटलं होतं त्याप्रमाणे कुस्ती स्पर्धेत शांतिवमनि मोठमोठ्या, प्रसिद्ध मल्लांना सहज मात दिली.

नंतर त्याने सर्वांसमोर जाहीर केलं "ही स्पर्धा यशस्वी झाल्याचं तेव्हाच मानलं जाईल ज्यावेळी माझी लढत श्री अनुपम यांच्याशी होईल. अनुपम जर जिंकले तर मी त्यांना माझ्या बरोबरीचा जमीनदार समजेन. पण ते हरले तर त्यांची सगळी मालमत्ता माझी होईल आणि ते एका सामान्य नागरिकाचं जीवन जगतील."

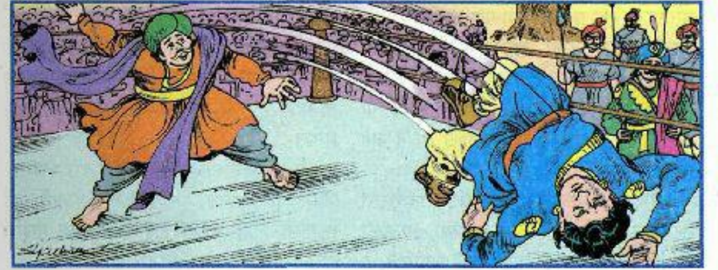
हे ऐकलयावर अनुपमची शेती करणारे शेतकरी, तेयील नागरिक व अुपस्थित असलेल्या इतर लोकांनी ह्याला जोरदार विरोध केला. "हा अन्याय आहे," असं ते ओरडूं लागले. पण अनुपमने सर्वांना गप्प करत सांगितलं, "आपण शांत रहा. मी म्हातारा झालो असलो तरी अजूनही माझ्यांत लढण्याची ताकद आहे. मी हे आव्हान स्वीकारतो आहे, माझी पूर्ण खात्री आहे की धर्माचाच विजय होईल."

अनुपमच्या चेहऱ्यावरील तेज व आत्मविश्वास पाहून शांतिवर्मा चकित झाला. आता त्याला मनांतून भीतीही वाटूं लागली. अनुपमचे 'धर्माचाच विजय होईल" हे शब्द त्याला सारखे आठवू लागले.

शेवटी अनुपम व शांतिवर्मा यांच्यात कुस्ती सुरू झाली. आणि गंमत म्हणजे सुरवातीला युवराज जमिनीवर पडला. आता त्याला अगदी असहाय्य वाटू लागलं. तो पूर्णपणे समजून चुकला की अनुपमला हरवणं अशक्य आहे. त्यानं स्वतःची हार मान्य करून सर्वांसमोर जाहीर केलं की, "वय, ताकद, शिक्षण या गोष्टींचा विचार करताना, मीच जिंकायला हवं होतं. पण पहिल्याच क्षणी अनुपमनी मला चीतपट केलं, याच कारण कदाचित त्यांच्या पाठीशी असलेलं धर्माचं बळ हेच असेल".

कृष्णभूपतीला अशी कुस्ती अगदीच अनपेक्षित होती.त्याचा स्वतःच्या मुलावर, तोच जिंकणार, यावर पूर्ण भरवसा होता . या प्रकाराने तो खूप दुःखी झाला. नाहीतरी आता त्याच्या हातात काय अुरलं होतं? त्यानं अनुपमचं अभिनंदन केलं आणि युवराजबरोबर समस्तपुरला तो परत आला.

अनुपम नेहमीप्रमाणेच शेतकऱ्यांशी चांगला वागत राहिला, वेळेला त्यांना मदत करत राहिला आणि दीर्घकाळ सुखी जीवन जगला.

जगण्याची दिशा

सत्यवान हा लक्ष्मीचा एकुलता एक मुलगा होता. लक्ष्मीने खूप प्रेमाने त्याचं पालन-पोषण केलं होतं. सत्यवान पांच वर्षांचा असतानाच त्याचे वडील देवाघरी गेले. तेव्हांपासून लक्ष्मीनेच खूप प्रेमाने त्याचा सांभाळ केला होता.

सत्यवान स्वभावाने तसा चांगला होता, पण वाईट संगतीमुळे तो बिघडत चालला होता. खूप वायफळ खर्च करायचा. त्यामुळे हळू-हळू त्यांची संपत्ती, जमीन, पैसा-अडका याचा ऱ्हास होऊ लागला. लक्ष्मीने त्याला समजावून सांगायचा खूप प्रयत्न केला पण त्याचा कांहीच उपयोग झाला नाही. सत्यवान वीस वर्षांचा झाल्यावरही त्याच्या अशा वर्तणुकीमुळे लक्ष्मीला त्याची खूपच काळजी वाटू लागली. शेवटी या काळजीने, मानसिक तणावाखाली ती हे जग सोडून गेली.

आईच्या मृत्यूनंतर थोड्याच दिवसांत सत्यवान आपले घरही गमावून बसला. आता तो पूर्णपणे कंगाल झाला. यापुढे कसे जगायचे, हे त्याला कळेना. शेवटी आपले गांव सोडून तो दुसऱ्या गांवी राहायला गेला; परंतु तिथेही त्याला आसरा मिळाला नाही. मग मात्र तो खूप निराश झाला. त्याने ते गांवही सोडले. त्याला वाटू लागले की आता मरण्याशिवाय आपल्यापुढे दुसरा कोणताही पर्याय नाही.

विचार करत करत रस्त्यांतून जात असताना त्याला एक म्हातारी बाई दिसली. ती चिंचेच्या झाडाखाली बसून कांही पैसे मोजत होती. सत्यवानकडे तिचे लक्ष जाताच तिने त्याला झाडाच्या सावलीत बोलावलं आणि विचारलं, "बाळा, इतक्या कडक उन्हातून कुठं चालला आहेस?" मग सत्यवानचा उतरलेला चेहरा पाहून ती म्हणाली, "घे, ही दोन केळी. तुझी थोडी भूक भागेल."

सत्यवान संकोचून म्हणाला, "पण माझ्या-जवळ पैसे नाहीत." त्यावर ती म्हातारी बाई म्हणाली, "अरे पैशांचं राहू दे. तू मला माझ्या नातवासारखा आहेस. थोडंसं खा."

नारायण मार्ग

सत्यवानने दोन्ही फळे खाल्ली आणि तिने दिलेलं पाणीही प्यायला. थोडा वेळ ती म्हातारी स्वतःशीच कांहीतरी पुटपुटत होती आणि मग सत्यवानला म्हणाली, "बेटा, मी ऐंशी वर्षांची आहे. माझ्या डोळ्यादेखत माझी मुलं, नातवंडं हे जग सोडून गेली. पण जोपर्यंत मला देवाघरुन बोलावणं येत नाही, तोपर्यंत जगायला तर हवंच ना? म्हणून ही फळे विकून त्यावर जगते. हा एकच माझ्या जगण्याचा मार्ग मी निवडला आहे." नंतर फळांची टोपली डोक्यावर ठेवून ती म्हातारी निघून गेली.

सत्यवानला त्या म्हातारीच्या जगण्याच्या इच्छेचं खूप आश्चर्य वाटलं. तोही तिथून उठून जंगलातून पुढे जाऊ लागला. अचानक एका झाडाच्या फांद्या खाली पडताना त्याला दिसल्या. त्याने झाडावर पाहिलं तर एक बारा-तेरा वर्षांचा मुलगा झाडाच्या फांद्या तोडत असलेला त्याला दिसला.

सत्यवानला त्या छोट्या मुलाची खूप दया आली. त्याने त्या मुलाला विचारले, "तू खूप लहान आहेस. इतक्या लहान वयात असं अवघड काम करण्याची काय आवश्यकता आहे? घर सोडून तू इथं कशासाठी आला आहेस?" फांद्यांतून सत्यवानकडे डोकावून पहात तो मुलगा म्हणाला, "अहो महाशय, मी घरीच बसून राहिलो तर खायला कोण घालेल? ही लांकडे विकून मी स्वतःचं पोट भरतो. मला आई-वडील नाहीत. तेव्हां स्वतः कष्ट करीन, तरच मला जगता येईल."

त्या मुलाच्या बोलण्याने सत्यवान खडबडून जागा झाला. त्याच वेळी त्याला वाटेत भेटलेल्या फळवालीचीही आठवण झाली, जी इतक्या म्हातारपणी पोट भरण्यासाठी कष्ट करत होती. आणि हा अनाथ मुलगाही इतक्या छोट्या वयांत पोट भरण्यासाठी कष्ट करतो आहे. आता

सत्यवानला कळून चुकलं की आपल्या सध्याच्या परिस्थितीला आपण स्वतःच कारणीभूत आहोत. तो लगेच आपल्या गांवी आला आणि गांवचा पाटील परांकुश याच्याकडे गेला.

सोप्यावर बसलेल्या परांकुशने सत्यवान दिसताच त्याला विचारले, ''सत्यवान, काय झालं? इतके दिवस कुठे होतास? माझ्याकडे कांही काम आहे कां?''

त्याला नमस्कार करून सत्यवान म्हणाला, ''साहेब, आपण माझ्या वडिलांना ओळखता. त्यांनी जे कमावलं होतं, ते सगळं मी व्यसनांच्या आहारी जाऊन गमावलं. आता पोट भरण्यासाठी आपण मला कांही काम मिळवून दिलंत, तर मी जन्मभर आपला ऋणी राहीन. मी अगदी मोलमजुरी करायलाही तयार आहे.''

यावर हंसून परांकुश म्हणाला, ''मोलमजुरीचं कामही असं आपल्याला हवं तेव्हां मिळत नसतं. तुझ्यांत अशी सुधारणा व्हावी, हीच तुझ्या आईची इच्छा होती पण बिचारी निराश होऊन हे जग सोडून गेली. परंतु तू सुधारलास, कष्ट करून जगण्याची तयारी दर्शविलीस, तर तुला देण्यासाठी ती माझ्याकडे थोडे पैसे आणि दोन एकर कसदार जमीन मरण्यापूर्वी देऊन गेली आहे.'' मग परांकुशने घरातून ती रक्कम आणि जमिनीशी संबंधित कागदपत्रे आणून सत्यवानला दिली.

ती घेऊन सत्यवानने पाटलाला आदराने नमस्कार केला. तेव्हां परांकुश म्हणाला, ''सत्यवान, तुझ्या आईला खात्री होती की एक ना एक दिवस तू नक्की सुधारशील. आणि आज खरंच तसं घडलं. जर कष्ट केलेस, स्वाभिमानानं जगलास आणि वर्तणूक चांगली ठेवलीस तर आईनं दिलेली संपत्ती दसपटीनं वाढवू शकशील. तू स्वतः गरजू लोकांना जगण्याची दिशा दाखवूं शकशील. स्वकष्टाच्या कमाईवर जगण्यात अतिशय आनंद आहे.''

सत्यवानने पुन्हा एकदा परांकुशला नमस्कार केला. आणि मनांतल्या मनांत आपल्या आई-विषयीही त्याला कृतज्ञता वाटली. त्याच्या उज्वल भवितव्यासाठी तिने काळजी घेतली होती. त्याच क्षणी त्यानं ठरवलं कीं मी कष्ट करीन, लोकांकडून मान-सन्मान प्राप्त करीन आणि आईची इच्छा खरंच पूर्ण करीन.

भयंकर घाटी

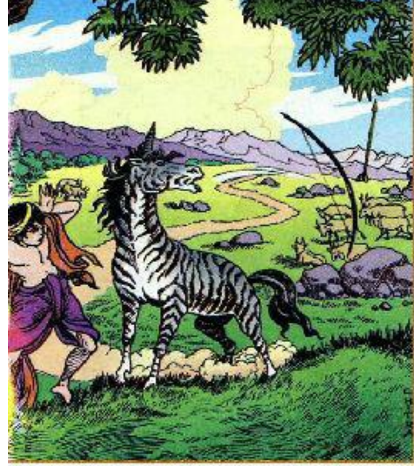
खूप खूप वर्षांपूर्वी ब्रम्हपुरी नगरीच्या जवळ एक मोठे अरण्य होते. तिथे केशव हा तरुण मुलगा आपल्या पित्याबरोबर राहात होता. त्याची आई तो लहान असतानाच वारली होती. केशवचा पिता सकाळी गायींचे दूध काढून ते रोज नगरांत विकायला नेत असे. येताना घरांत लागणाऱ्या अन्नधान्य, व इतर साऱ्या वस्तू व पदार्थ तो घेऊन येई.

त्या अरण्यांतच त्यांची झोपडी होती. आसपास वस्ती नव्हती. अरण्याच्या चारी बाजूंनी उंच पर्वत होते. तिकडे केशव रोज गुरे चरायला घेऊन जात होता. कधीकधी त्याला ते पर्वत चढून जाण्याची उंचउंच हिरवेगार फारच इच्छा होई. पण त्याच्या वडिलांनी त्याला फार पूर्वीच सांगितलेले होते कीं पर्वतांतल्या त्या गुहांमधे वाघ, साप, अस्वलें, अशी भयंकर जनावरे राहातात.

एकदा केशवने गुरे हिरव्या गवतांत चरायला सोडली आणि तो एका झाडाच्या बुंध्याला टेकून बसला. त्याने हातांत धनुष्य घेतले आणि उगीचच चाळा म्हणून त्या झाडाच्या फांद्यांवर व त्यावर बसलेल्या पक्ष्यांच्यावर बाण सोडायला सुरवात केली.

त्याचे हे काम चालूं असतानाच पर्वतावरून एक विचित्र आवाज ऐकूं आला. प्रथम तो खूप घाबरला, पण नंतर त्याला धीर आला. त्या आवाजाच्या दिशेने तो पाहूं लागला.

एक निराळाच प्राणी एका उंच दगडावर उड्या मारीत उभा होता, तो केशवच्याजवळ धावत आला. तो घोड्यासारखा दिसत होता,

पण त्याच्या अंगावर पट्टे होते आणि डोक्यावर एक शिंग होते.

त्याला पाहून केशव चकित झाला. असल्या प्राण्याबद्दल त्याने अद्याप कधी ऐकलेही नव्हते. तो गोंधळून गेला; त्याच्यावर बाण सोडावा असे केशवच्या मनांत आले, पण तोपर्यंत तो प्राणी शेपटीने आपले शरीर साफ करीत होता व त्याची आयाळ हालवीत केशवकडेच बघत होता हे त्याला दिसले.

ही चांगली संधी आहे असे वाटून केशवने धनुष्याच्या दोरीला आपल्या कानापर्यंत खेचून त्यावरुन एक बाण सोडला.

पण त्यापूर्वीच तो विचित्र प्राणी ज्या खडकावर उभा होता, तिथून एक लांब उडी मारून तो जमिनीवर उभा राहिला.

आश्चर्यचकित झालेला केशव त्याच्यावर आणखी एक बाण सोडणार होता, पण त्यापूर्वीच तो प्राणी वेगाने दौडत केशवजवळ आला आणि केशवच्या हातांतला बाण त्याने तोंडाने ओढून लांब फेकला.

केशवला वाटलं कीं आता त्याचे प्राण संकटात आहेत. पण त्याने धीर सोडला नाही. कांहीही होवो, येणाऱ्या संकटाला सामोरे जायचे, असे त्याने मनाशी ठरवले.

वृक्षाजवळच पडलेली त्याची काठी तो उचलणार होता पण तेवढ्यांत त्या प्राण्याचा नूर बदललेला त्याला दिसला.

तो प्राणी डोके हालवीत नम्रपणे केशवजवळ आला व त्याने आपले तोंड केशवच्या खांद्यावर ठेवले.

केशव थक्क झाला. या प्राण्यामधे माणसाच्या मनांतले भाव जाणण्याची दिव्य शक्ती असावीसे त्याला वाटले. हा प्राणी घातक नाही हे ही त्याला कळले.

केशवने उत्साहाने त्या प्राण्याच्या पाठीवर हात ठेवला. झालं, तो प्राणी घोड्यासारखा उड्या मारत आपले डोके हालवीत, खिंकाळू लागला.

केशवला वाटलं की बहुतेक हा घोडाच असेल. त्याच्या पाठीवर बसायची त्याला सुरसुरी आली व तो बसला.

तो प्राणी आता जास्तच जोरांत खिंकाळला आणि हळूंहळूं पर्वताच्याकडे जाऊं लागला.

लगाम व खोगीर नसतानादेखील त्या प्राण्यावर स्वार होता येत होतं. जसा तो पुढे जायला लागला, तसा त्याचा वेगही वाढला. केशव त्यामुळे पडलाच असता, पण त्या प्राण्याची आयाळ त्याने घट्ट धरली आणि स्वतःला सांवरले.

तितक्यांत तो प्राणी एखाद्या चेंडूसारखी उसळी मारुन एका खडकावर चढला. केशव भेदरला.

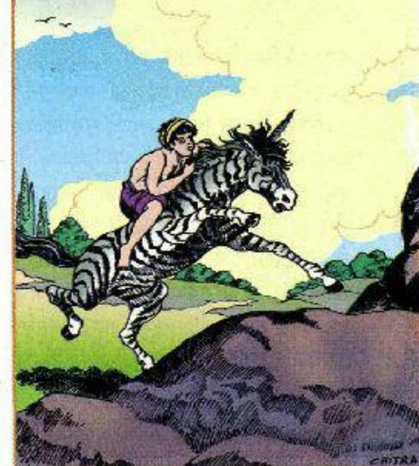
त्याच्या बावरलेल्या मनांत विचार आला, "हा विचित्र बावरलेल्या प्राणी आता मला पर्वतावर नेणार बहुतेक. पण तिथे तर भयंकर श्वापदे, मायावी राक्षस असतात. ते एकांतात मांत्रिक, तांत्रिक साधना करतात. म्हणूनच तर त्याच्या पित्याने त्याला पर्वतावर जायची मनाई केलेली होती.

"पण आता कशाला भ्यायचं?" असं म्हणून त्याने खाली उडी मारली.

तो विचित्र प्राणीही खडकावरुन खाली उतरला आणि त्याच्याभोवती गोलगोल फिरूं लागला. काय करावं ते केशवला समजेना. तो नेहमी बसत असे, त्या वृक्षाजवळ परत आला. तो प्राणीही त्याच्या मागोमाग आला.

केशवने आजपर्यंत असा प्राणी पाहिला नव्हता किंवा कुठे ऐकलाही नव्हता. तो पर्वतावर राहात असावा असे त्याला वाटले. याला पकडून ब्रम्हपुरीला नेऊन विकले तर भरपूर पैसे मिळतील. पण तसे करणे हे बरोबर आहे कां?

केशवला कांही निर्णय घेता येईना. तेव्हां तो प्राणी केशवाच्या गुराढोरांमधे मिसळला व

चरायला लागला. अगोदर त्याला बघून गायीही घाबरल्या होत्या, पण नंतर तो त्यांच्यात मिसळला. केशवला वाटलं कीं सूर्यास्त झाल्यावर तो प्राणी पर्वतावर परत जाईल.

पण घडलं निराळंच! अंधार पडल्यावर केशव गुरे घेऊन झोंपडीकडे परत आला. तेव्हां तो प्राणीही त्याच्या त्याच्या घरी बरोबर आला. केशवने संवयीनुसार रोजच्यापप्रमाणे गुरांचे चारापाणी केले नि तो झोंपडीत गेला.

वडिलांना याबद्दल काय सांगावे, हे त्याला कांही समजेना. तो निमूटपणे जेवला आणि झोंपून गेला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीं केशवच्या पित्याने त्याला उठवून म्हटले, "केशू, उठ. आपण वांचलो बघ. रात्रीं गोठ्यामधे बहुधा एक लांडगा घुसला

होता. इथे कसा आला असावा ते उमगत नाही." घाबरलेल्या आवाजांत तो केशवला सांगत होता.

केशव दचकून उठला. त्याला त्या विचित्र प्राण्याची आठवण झाली. त्याच्या पित्याला तो प्राणी म्हणजे लांडगा वाटला होता. म्हातार-पणामुळे त्याची दृष्टी अधू झालेली होती, म्हणून घोड्यासारखा उंच प्राणीसुद्धां त्यांना लांडगा वाटला असावा. कीं रात्री त्या प्राण्याने लांडग्याचे रूप घेतले आणि आपली गुरें मारली बिरली नसतील ना? नाना शंका त्याच्या मनांत तरळत होत्या.

"त्या लांडग्याने काल रात्री आपल्या किती गायी मारल्या आहेत?" केशवने विचारले.

"देवाच्या कृपेने तसं कांहीएक झालेलं नाही. मला पाहिल्याबरोबर तो लांडगा अरण्याकडे पळून गेला." पित्याने खुलासा केला.

एक लांबलचक श्वास घेत केशवने म्हटले, "जे जनावर तुम्ही पाहिलंत, तो लांडगा नसावा. काल संध्याकाळी एक विचित्र प्राणी पर्वत उतरून माझ्याजवळ आला आणि आपल्या गाईंच्या कळपांत शिरला." त्याने पित्याला काल घडलेली सविस्तर हकीकत सांगितली. त्यावर त्याचा पिता म्हणाला,

"मला कुणीही तू म्हणतोस तसला विचित्र प्राणी दिसला नाही. तो पर्वतावरुन आलाय कां? तर मग तू सावध राहा.

ती कुणीतरी दुष्ट मायावी राक्षसी असेल. पर्वतांच्या दऱ्यांतून हे असले राक्षस जादुगार राहतात आणि प्राण्यांचे रूप घेऊन फिरतात. पित्याला काल घडलेली सविस्तर आणि तुझ्यासारख्या चांगल्या सज्जन मुलांमाणसांना पकडतात."

पित्याच्या बोलण्यावर केशवला हंसू आले. तो म्हणाला, "जर खरोखरच एखाद्या राक्षसीला मला पकडायचे असेल, तर ती राक्षसीच्याच रूपांत येईल. प्राण्याच्या रूपांत कशाला येईल? तो प्राणी रात्रीच अरण्यांत परत गेला असेल."

पण तो प्राणी कांही त्याच्या मनांतून जाईना. त्याच्या मनांत अनेक प्रश्न उभे होते.

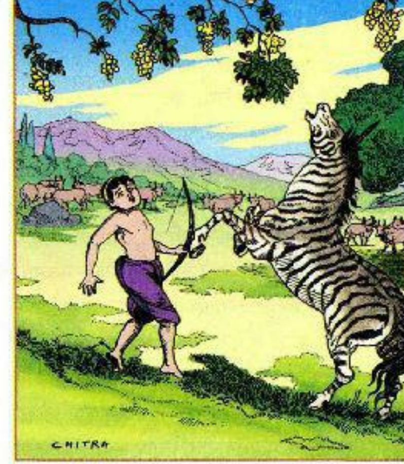
केशवचा पिता रोजच्याप्रमाणे दूध घेऊन नगराकडे निघाला, तेव्हां केशवने लवकर हातपाय धुतले, आंघोळ केली आणि रात्रीचा शिळा भात खाऊन तो गाई चरायला नेण्यासाठी झोंपडीच्याबाहेर आला.

त्याला तो प्राणी कुठेही दिसला नाही. केशव रोजच्यासारखा रानांत गेला, त्याने गाई चरायला सोडल्या आणि तो नेहमीच्याच वृक्षाजवळ बसला. कांहीतरी हाताला चाळा, म्हणून तो उगीचच बाण मारत बसला. अचानक त्याला मागून त्या विचित्र प्राण्याचे खिंकाळणे ऐकूं आले. केशवने चमकून मागे पाहिले. तो प्राणी मागल्या दोन पायांवर उभा राहून जोराने खिंकाळायला लागला, व केशवसमोर येऊन उभा राहिला.

"तू इथे पुन्हां कशासाठी आलास? माझ्या मागे मागे येऊन तुला काय मिळणार?... मी तुला विसरलेच व पुन्हां आलास? मी तर तुला विसरलोच होतो."

केशव म्हणाला. त्या प्राण्याने होकारार्थी मान हालवली. केशवला पित्याचे शब्द आठवले.

"ही कुणी जादुगारीण मायावी राक्षसी तर

नसेल?" पण माझा तिला काय उपयोग असणार आहे म्हणा! मी माझ्या गायींकडे जातो. कदाचित तिचा त्यांचावर डोळा असेल. गाई सुखरूप आहेत ना हे अगोदर पाहायला हवे मला!" तो विचारांत पडला. तो विचित्र प्राणी लगेच मागे वळला आणि गायींच्या कळपाकडे जाऊं लागला. त्याच्या या कृतीवरुन केशवच्या मनांतले भाव त्याला कळत होते असं दिसलं. केशव त्याच्याकडे शंकित नजरेने पाहात होता आणि मग कंटाळून तो पुन्हां बाण सोडूं लागला.

असाच कांही वेळ गेला. दूरून घोड्यांच्या टापांचे आवाज जवळ येऊं लागले. दोन घोडेस्वार केशवकडे आले व त्याला पाहून त्याच्याबद्दल ओरडून बोलूं लागले.

"महासेनानी, हा कुणी एकलव्य दिसतोय."

"एकलव्य! मग उशीर कशासाठी? ताबडतोब त्याचा उजव्या हाताचा आंगठा कापून टाका!" असं म्हणत आणखी एक घोडेस्वार तिथे आला. त्याचा पोशाख किंमती होता. त्याचा घोडाही छान सजवलेला होता.

"एवढी कसली घमेंड? उभा कां राहात नाहीस रे? हे इथे आले आहेत, ते कोण समजलास तू? ते ब्रम्हपुरीचे महासेनानी आहेत. हे ही ठाऊक नाही वाटतं तुला?"

एक घोडेस्वार त्याला रागाने म्हणाला, केशव ताडकन उठून उभा राहिला आणि हात जोडून त्याने त्या महासेनानीला प्रणाम केला. केशवच्या धनुष्यबाणांकडे तो सेनानी निरखून पाहात राहिला, आणि आपल्या मिशांवरुन हात फिरवीत त्याने म्हटलं,

"अरे, तू कोण आहेस? क्षत्रिय आहेस कां? कोणाचे प्राण घेण्यासाठी तू धनुर्विद्या शिकतो आहेस?"

त्याचा स्वर कठोर, कर्कश होता.

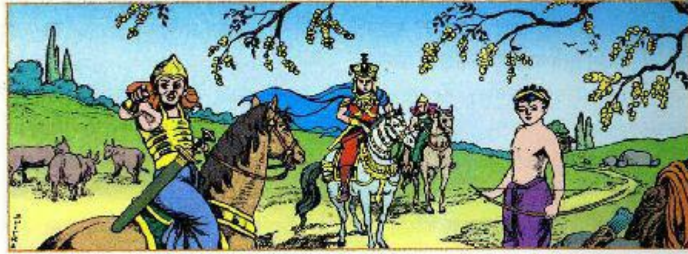
"महाशय, मी एक शेतकऱ्याचा मुलगा आहे. या जगांत मला कुणीही शत्रू नाही. वेळ घालवण्यासाठी मी हा धनुष्यबाण घेऊन आलो आहे. त्या पहा, त्या हिरव्या रानांत माझ्या गायी तिकडे चरत आहेत." केशवने विनयाने उत्तर दिले.

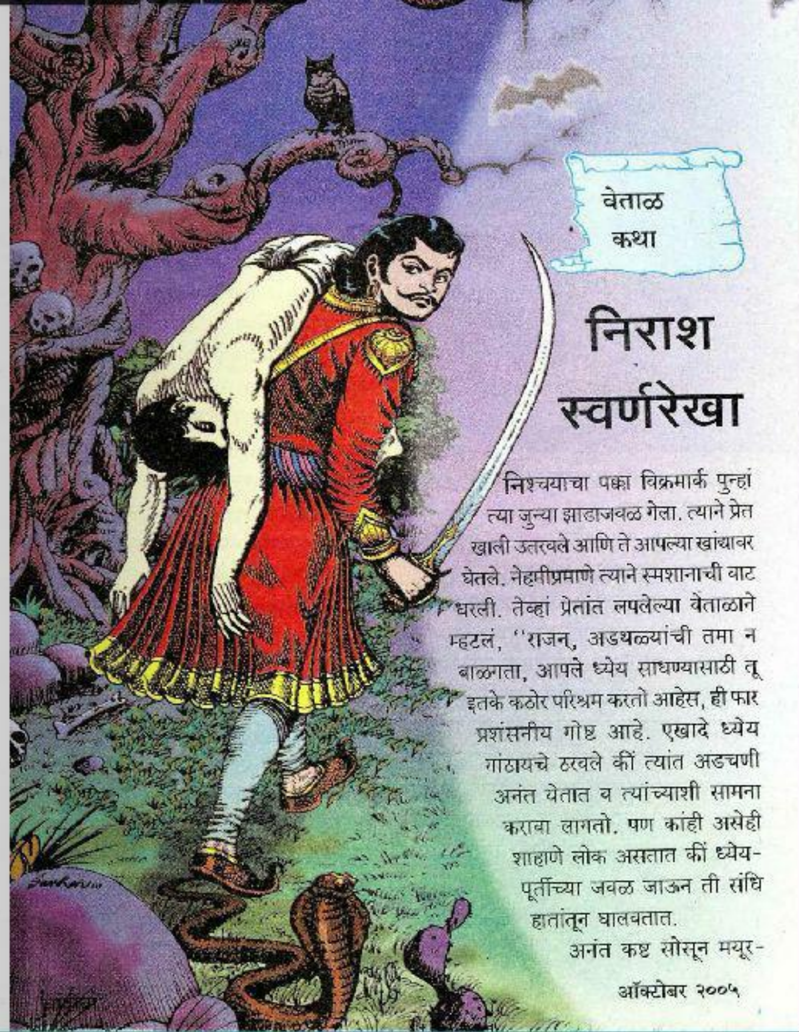
सेनानी गाईकडे बघत होता, तेवढ्यांत एक घोडेस्वार ओरडून म्हणाला,

"बघा महासेनानी, हा पंचकल्याणी दैवी घोडा असावा हा, जरा बघावं!" आणि त्याने त्या विचित्र प्राण्याकडे पाहात खूण केली.

सेनानी आश्चर्याने त्या प्राण्याकडे एकटक बघत राहिला, व नंतर थोड्या वेळाने विचार करीत तो आपल्या सैनिकांना ताठरपणे म्हणाला, "तो पंचकल्याणी घोडा नाही कीं एखादा देवलोकांतला अश्वही नाही. तो दिसतोय रानटी गाढव. पण रानटी गाढव इतका उंच नसतो. असला प्राणी असतो, असे मीही कधी ऐकले नव्हते. त्याला हांकलत इकडे माझ्याकडे घेऊन या."

(अपूर्ण)

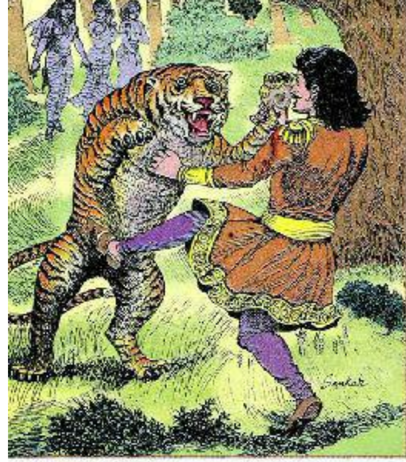

वेताळ कथा

निराश स्वर्णरेखा

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां त्या जुन्या झाडाजवळ गेला. त्याने प्रेत खाली उतरवले आणि ते आपल्या खांद्यावर घेतले. नेहमीप्रमाणे त्याने स्मशानाची वाट धरली. तेव्हां प्रेतांत लपलेल्या वेताळाने म्हटलं, "राजन्, अडथळ्यांची तमा न बाळगता, आपले ध्येय साधण्यासाठी तू इतके कठोर परिश्रम करतो आहेस, ही फार प्रशंसनीय गोष्ट आहे. एखादे ध्येय गांठायचे ठरवले कीं त्यांत अडचणी अनंत येतात व त्यांच्याशी सामना करावा लागतो. पण कांही असेही शाहाणे लोक असतात कीं ध्येयपूर्तीच्या जवळ जाऊन ती संधि हातांतून घालवतात.

अनंत कष्ट सोसून मयूर-

ध्वजाची प्रेयसी त्याच्याजवळ येऊन पोंचली. पण त्याने तिला न्याय दिला नाही, उलट तिचा त्याने त्याग केला. तिची गोष्ट तू ऐक म्हणजे चालताना तुला थकवा जाणवणार नाही.'' आणि वेताळाने मयूरध्वजाची पुढील कहाणी सांगितली.

मयूरध्वज हा अवंती राज्याचा राजा होता. करमणुकीसाठी एकदा त्याने शिकारीसाठी अरण्यांत जायचा बेत केला. अरण्यांत गेल्यानंतर सैनिकांची व त्याची चुकामूक झाली, व तो खूप दूर गेला.

दुपारपर्यंत तो अगदी दमून गेला, व एका मोठ्या वृक्षाच्याखाली बसला. अचानक झाडीतून एक वाघ त्याच्यावर चालून आला. जवळच ठेवलेले धनुष्य बाण घेण्याइतकी उसंतही त्याला मिळाली नाही.

तरीही त्याने आपल्या दोन्ही हातानीच वाघाशी लढत दिली व सारी शक्ती एकवटून त्याला ठार मारले. पण या हल्ल्यांत तो जबर जखमी झाला व बेशुद्ध पडला.

त्याच वेळी स्वर्णरेखा नांवाची एक गंधर्व-कन्या आपल्या मैत्रिणींसह तिथे आली होती. मयूरध्वजाचे अचाट साहस पाहून ती मंत्रमुग्ध झाली. त्याचे शौर्य व हातांचे सामर्थ्य पाहून ती चकितच झाली होती.

बेशुद्ध राजाजवळ ती आली आणि तिने अगदी हलकेच त्याला स्पर्श केला. बघताबघता त्याच्या जखमा भरून आल्या व तो उठून बसला. त्याचे मदनासारखे रूप पाहून स्वर्णरेखा त्याच्यावर मोहित झाली व त्याच्याकडे एकटक पाहूं लागली. तेव्हां तिला जाणवले की राजाही अनिमिष नेत्रांनी तिच्याकडेच बघत होता. तिने लाजून खाली मान घातली. तिचे अद्‌भुत सौंदर्य पाहून राजाही भारला गेला होता. दोघांनी एकमेकांना पाहिले, गप्पागोष्टी केल्या व एकामेकांबद्दल माहिती सांगितली.

स्वर्णरेखा म्हणाली, ''राजन्, मी मनःपूर्वक आपल्यावर प्रेम करते. जर आपली संमती असेल तर आपल्याशी गांधर्व विवाह करायला मी तयार आहे.''

तिचा प्रस्ताव ऐकून राजा खूष होऊन म्हणाला, ''मलाही तू खूप आवडली आहेस. पण मला वाटतं कीं तू हा विषय जास्त गंभीरपणे घेऊन त्याच्यावर विचार करायला हवास. त्यांत एवढी घाई करूं नकोस. पृथ्वीवरचे आयुष्य सरळ, सुलभ नसते. पावलोपावली अडचणींशी, कष्टांशी झुंजावे लागते. तुम्ही गंधर्व अतिशय नाजूक, कोमल असता. कष्ट म्हणजे काय ते तुला ठाऊक नसेल. तू भूलोकांत सुखी होणार नाहीस.''

''पतीचे साहचर्य हे पत्नीसाठी स्वर्गधाम असते. आणि स्वर्गधाम हे दिव्यलोकांपेक्षांही श्रेष्ठ असते हे आपल्याला माहीत नाही कां?'' स्वर्णरेखाने विचारले.

''मला वाटतं कीं क्षणिक मोहाच्या आहारी जाऊन तू असे बोलते आहेस.'' राजा म्हणाला, ''नाही, माझे प्रेम खरे आहे, शाश्वत आहे.'' स्वर्णरेखाने ठामपणे सांगितले.

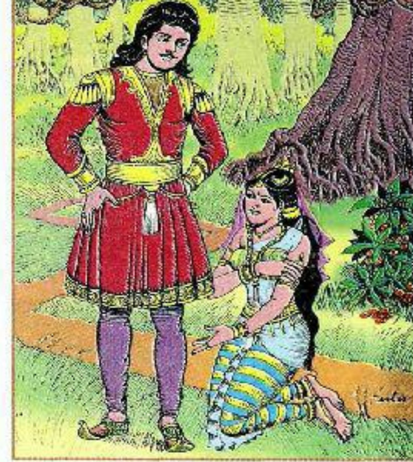
''तुझे प्रेम खरे असले तर त्यासाठी एक लहानशी परीक्षा...''

राजाचे बोलणे पूर्ण होण्या अगोदरच स्वर्ण रेखाने विचारले, ''सांगा, ती कोणती परीक्षा आहे?''

''आता तू तुझ्या लोकी परत जा. सहा महिने याच गोष्टीचा गंभीरपणे विचार कर. त्यानंतर जर तुझी इच्छा तितकीच तीव्र असली, आणि तुझा निर्णय सर्वतोपरीने तुला योग्य वाटला, तर पुढच्या भाद्रपदांतल्या बहुलाद्वादशीला तू इथे ये. हा वृक्ष बघ, या शांभवी वृक्षाच्या खाली उभा राहून मी तुझी वाट पाहीन. तेव्हां आपला विवाह होईल. तुला हे मान्य आहे कां?''

''हो, हो, अवश्य मान्य आहे. मी त्यावेळी निश्चित येईनच.'' असं म्हणून मैत्रिणींसह ती परत गेली.

गंधर्वलोकांत परत गेल्यानंतरही स्वर्णरेखा मयूरध्वज राजाचाच सतत विचार करीत होती, आणि सहा महिने उलटले. आपल्या निर्णयाबद्दल ती ठाम होती. भाद्रपद दशमीच्या दिवशी ती एकटीच पृथ्वीवर जाण्यासाठी निघाली. मयूरध्वजने सांगितलेल्या शांभवी वृक्षाजवळ

तिला एक रमणीय सरोवर दिसले. त्यांत स्नान करावे म्हणून तिने आपल्या गळ्यांतला शक्तिमान हार काढला, आणि तो जवळच्या एका फुलझाडावर लटकावला. त्यानंतर ती सरोवरांत उतरली. त्या थंडगार पाण्याचा आनंद तिने मनमुरादपणे घेतला आणि तिला स्वतःचाच विसर पडला. अचानक तिला जाणवलं कीं तिचा रंग निस्तेज होऊं लागला आहे. ती चमकली व अशुभ शंका मनांत येऊन ती लगेच सरोवराच्या-बाहेर आली.

कांठावर आल्यानंतर तिने पाहिलं कीं तिचा तो शक्तिमान हार दुसऱ्याच एका तरुणीच्या गळ्यांत आहे. स्वर्णरेखा थक्क झाली आणि रागाने तिला म्हणाली, ''कोण आहेस तू? आणि माझा हार कां चोरलास? दे तो मला.''

''माझं नांव कादंबरी आहे. शशांकपुर

गावांतली आहे मी. मी तुझ्या हाराची चोरी केली नाही. तो तुझा आहे, हे देखील मला माहीत नव्हतं. मला दिसला, तो मी घेतला, आणि गळ्यांत घातला. मला तो खूपच आवडला. आणखी थोडा वेळ तो माझ्याच गळ्यांत राहिला तर तुला काय त्याचा त्रास?'' त्या भोळ्या तरुणीने म्हटलं.

''कांदबरी, असल्या आभूषणांना स्पर्श करण्याचीही तुझी योग्यता नाही. फक्त गंधर्वकन्याच ही असली आभूषणें वापरण्याच्या योग्यतेच्या असतात. शिवाय हा हार देखील साधासुधा नाही. यांत अद्भुत शक्ती भरलेली आहे?'' स्वर्णरेखाने चिडून जाऊन म्हटले.

''मला कोणत्याही प्रकारच्या अद्भुत शक्तींची आवश्यक नाही. हा हार जर माझ्या गळ्यांत शोभून दिसला तर आमचे महाराज मयूरध्वज माझ्याशी विवाहाला नकार देणार नाहीत.'' कांदवरीने उत्तर दिलं. ते ऐकून स्वर्ण-रेखाला हंसू आवरेना. ती म्हणाली, ''काय म्हणालीस? राजा मयूरध्वज तुझ्याशी लग्न करतील? तुझ्याशी?''

. ''कां नाही करणार? त्या कामासाठी तर मी राजधानीला जाते आहे. मी ठाम निश्चय केला आहे, लग्न करीन ते महाराजांशीच करीन. पण माझे आईवडील, व गांवातले इतर लोक माझ्या सांगण्यावर विश्वास ठेवत नाहीत. त्यांचं म्हणणं कीं मी कुरूप आहे, वेडसर आहे. ते माझी चेष्टा करतात. त्यांना जे कांही म्हणायचं असेल ते म्हणूं देत; पण मी मात्र प्रतिज्ञा केलीय कीं मी महाराजांशीच लग्न करीन आणि त्यांची राणी होईन. माझी प्रतिज्ञा पार पडेल याची मला पूर्ण खात्री आहे.''

''तुझी प्रतिज्ञा कधीही पूर्ण होणार नाही. कारण महाराज व मी एकमेकांवर प्रेम करतो. त्यांनी मला विवाहाचं वचनही दिलेलं आहे. त्या शांभवी वृक्षाखाली कांही वेळानंतर आमचा विवाह होणार आहे.'' स्वर्णरेखेने खुलासा केला.

हे ऐकून कादंबरी चमकली. तिच्या मार्गात स्वर्णरेखा ही एक मोठीच धोंड होती हे तिच्या लक्षांत आले, आणि स्वर्णरेखाचा अंत हा एकच उपाय त्यावर होता हे तिला जाणवले. ती म्हणाली, ''माझ्या गळ्यांतला हा हार जर खरोखरीच अद्भुत शक्तींनी भारलेला असेल तर याक्षणीं तुझे एका पोपटांत रूपांतर होईल.'' हाराला स्पर्श करीत कांदबरीने सांगितले.

दुसऱ्याच क्षणीं स्वर्णरेखाचे रूप एका पोपटांत झाले, आणि त्यानंतर कादंबरीने स्वर्णरेखाचे रूप

घेतले आणि ती शांभवी वृक्षाजवळ गेली. तिलाच खरी स्वर्णरेखा मानून मयूरध्वज अतिशय आनंदित झाला, आणि तिच्याशी लग्न करण्यासाठी तिला राजधानीला घेऊन गेला.

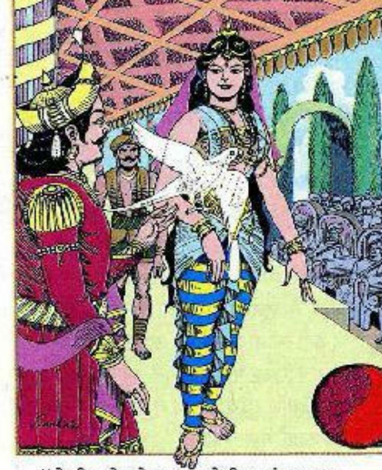
कादंबरीचा विवाह मयूरध्वजशी मोठ्या थाटामाटांत झाला. आता ती राणी झाली आणि तिची इच्छा अगदी विचित्र परिस्थितींत पूर्ण झाली.

पोपटाच्या रूपांतली स्वर्णरेखा आपल्या दुर्दैवाबद्दल शोक करीत होती. एका भिल्लाने तिला पकडले आणि एका कलाकाराला विकून टाकले. त्या कलाकाराने तिला निरनिराळे खेळ शिकवले. बोलायला शिकवले. एके दिवशी पोपटाने आपली दुखःद कहाणी त्या कलाकाराला सांगितली. त्याने तिला धीर दिला.

एका सेवकाची मदत घेऊन त्या कलाकाराने राजाची भेट घेतली. राजाने आपले खेळ पाहावेत म्हणून विनंती केली. राजाने त्याला अनुमती दिली. त्या कलाकाराचा खेळ पाहाण्यासाठी राजाराणी, त्यांचे नातलग, शहरांतले प्रतिष्ठित नागरिक व राजसेवक उपस्थित होते.

कलाकाराचा खेळ पाहून सर्वांनाच समाधान वाटले. विशेषत: चेंडूवर उभे राहून तो ढकलणे, आगीच्या चक्रांतून दुसऱ्या बाजूला जाणे, कला-कारांच्या बाणांच्या वर्षावांतून वांचणे इ. खेळ सुंदर होते.

पोपटाने गोड स्वरांत गोष्ट सांगितली. पोपटावर खूष होऊन राजाने विचारले, ''तुझा खेळ अद्भुत आहे. सांग, तुला काय हवंय? माग!''

''जे मी मागेन ते महाराज देतील कां? आपला शब्द तर बदलणार नाहीत ना?'' पोपटाने विचारले.

''माझा शब्द मी बदलणार नाही. अगदी संकोच न करता माग.'' राजाने प्रेमाने सांगितले.

''महाराणींच्या गळ्यांतला हार कांही क्षण माझ्या गळ्यांत असण्याचे भाग्य मला लाभावे.'' पोपटाने मागणी केली.

राजाने राणीला तशी खूण केली. राणी घाबरली. तिला नाही म्हणता येईना. राणीने हार काढून पोपटाच्या गळ्यांत घातला. दुसऱ्याच क्षणीं पोपटाचे रूप बदलून तिथें स्वर्णरेखा मूळ रूपांत उभी होती. व कादंबरीचे पहिले कुरूप रूप तिला प्राप्त झाले. स्वर्णरेखाने चकित झालेल्या राजाला खरी गोष्ट सांगितली. तोपर्यंत कादंबरी पळतच राजवाड्याच्या गच्चीवर गेली व तिथून

तिने खाली उडी मारली. तात्काळ ती मरण पावली.

''त्या कपटी स्त्रीला योग्य शिक्षा मिळाली महाराज. आता आपण राणी म्हणून माझा स्वीकार करावा.'' स्वर्णरेखाने विनवले.

राजाने विचार करून तिला सांगितले, ''मला क्षमा कर. मी तुझी इच्छा पूर्ण करूं शकत नाही. कादंबरीच्या लबाडीचा परिणाम केवळ मलाच नव्हे, तर तुलाही भोगायला लागतो आहे. आपण दोघेही त्याला कारणीभूत आहोत. पृथ्वीवर येऊन तुला फार कष्ट भोगावे लागले. झालं गेलं ते विसरुन जा. आणि तुझ्या लोकी तू परत जा. तिथे तुला आनंदात राहाता येईल.''

राजाचे बोलणे ऐकून स्वर्णरेखा दुःखी झाली. पण स्वतःला सांवरुन ती म्हणाली, ''आपण म्हणता आहात तसेच मी करीन.'' आणि ती गंधर्वलोकीं परत गेली.

वेताळ पुढे म्हणाला, ''राजन्, राजाने स्वर्णरेखाला कां झिडकारले? त्याचे तिच्यावर खरे प्रेम नव्हते कां? त्या कारणासाठीच त्याने सहा महिन्यांचा अवधि मागितला कां? माझ्या या शंकांची उत्तरे माहीत असूनदेखील जर तू गप्प बसलास तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडे तुकडे होतील.''

विक्रमार्काने त्याला उत्तर दिले, ''राजाचे तिच्यावर गाढ प्रेम होते. त्या दोघांनाही स्वतःची परीक्षा व्हावी म्हणून त्याने सहा महिन्यांचा अवधि ठरवला होता. त्यानुसार राजा शांभवी-वृक्षापाशी गेला होता. पण कादंबरीच्या रूपाने त्याचे दुर्दैव आड आले. खरी स्वर्णरेखा पाहिल्या-नंतर त्याचे मन सैरभैर झाले. बाह्य सौंदर्यावर मोहित झाल्यामुळे ही दुर्दशा झाली असे त्याला वाटले. पुन्हां अशी चूक होऊं नये म्हणून त्याने तिचा स्वीकार केला नाही. हे त्याच्या समंजस-पणाचे व विचारी वृत्तीचे द्योतक आहे. यांत राजाची चूक मुळीच नाही. हे समजून स्वर्णरेखाही परत गेली.''

राजाचा मौनभंग झाल्यामुळे वेताळ पुन्हां शवासहित अदृश्य झाला व झाडावर जाऊन बसला.

(मनोहर शास्त्रींच्या रचनेवर आधारित)

'पोलो'चा जन्म

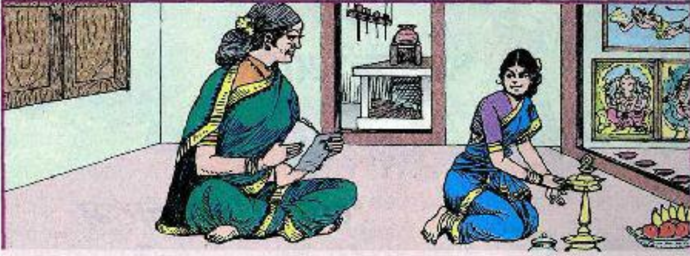

बुद्धीबळ, हुतुतू हॉकी, यासारख्या अनेक खेळांची भारत ही जन्मभूमी आहे. यामध्ये 'पोलो'चा ही समावेश करता येईल. एके काळी या खेळाला 'चौगन' म्हणत, प्रभु रामचंद्र व त्यांचे भाऊ मिळून हा खेळ खेळत असत, असा समज आहे. सध्या हा खेळ 'पर्शिया'तून (सध्याचा इराण) आला आहे असं म्हटलं जातं, खरं तर 'मणिपूर' मधे हा खेळ जन्माला आला. 'पुला' म्हणजे बांबूच्या मुळांपासून बनवलेला चेंडू, घोड्यावर बसलेला खेळाडू लांकडी मूठ असलेल्या वेताच्या काठीने हा चेंडू उडवतो, आणि पुढे पळवत नेतो. या खेळांत एका बाजूला चार खेळाडू असतात. १७व्या व १८व्या शतकांत पोलो ('पुला'पासून) हा खेळ राजे-रजवाडे आणि सरदार अशा लोकांत खूपच लोकप्रिय होता. मणिपूरमधे साधारण ऑक्टोबर व एप्रिल महिन्यांत, जेव्हां शेतीची विशेष कामे नसत, त्यावेळी शेतकरी हा खेळ खेळत. सध्या 'पोलो' फक्त लष्करी अधिकाऱ्यांमधेच खेळला जातो.

वर्षांचे दिवस

एखादं लहान मूलही सांगेल की एका वर्षात ३६५ दिवस असतात आणि 'लीप ईयर' मधें एक दिवस जास्त येतो. साधारणतः १५०० वर्षांपूर्वी भारतीय खगोलशास्त्रज्ञ भास्कराचार्य यांनी शोध लावला की सूर्याभोवती एक प्रदक्षिणा पूर्ण करायला पृथ्वीला ३६५.२५८७५६४८४ दिवस लागतात. ज्याला एक वर्ष असं म्हणतात. अर्थातच, आणखी एक गोष्टही तुम्ही सर्वजण जाणता की आणखी एका भारतीय व्यक्ती आर्यभट्ट यांनी शून्याचा शोध लावला, शून्याची संकल्पना अस्तित्वात आणली आणि तोपर्यंत केवळ नऊ अंकांची माहिती असणाऱ्या अंकगणन पद्धतीमधे परिपक्वता आणली.

महालक्ष्मी सासूबाई

नुकतंच सुनीताच लग्न झालं होतं. तिची सासरी पाठवणी करताना तिच्या आईनं तिला सांगितलं होतं, "आजपासून तुझ्या सासूबाई ह्याच तुझी आई आहेत. परमेश्वराइतकाच त्यांचा मान राख, त्यांना आदराने वागव."

सुनीताने आईच्या ह्या सूचनेचे अगदी तंतोतंत पालन केले. तिच्या अशा चांगल्या वर्तणुकीमुळे सासूबाई पद्मावती तिच्यावर खूप खूष होत्या.

पद्मावती घर आगदी नीटनेटकं ठेवत असे. स्वयंपाक उत्तम करत असे. ती चांगली गातही असे. सुनीतानेही आपल्या सासूबाईंकडून अशा अनेक गोष्टी शिकून घेतल्या. ती एक दिवस पद्मावतीला म्हणाली, "सासूबाई, तुम्ही महालक्ष्मीसारख्या सुंदर दिसता आणि सरस्वतीसारख्या अनेक कला तुम्हाला अवगत आहेत. माझ्या आईलाही इतक्या गोष्टींचं ज्ञान नाही. मी जर तुमची सून झाले नसते, तर मलाही या गोष्टी माहित झाल्या नसत्या. मग मी खूपच संकुचित जीवन जगले असते."

यावर पद्मावती आनंदून म्हणाली, "तुझ्या आईला काय येतं आणि काय नाही हे कांही मला माहित नाही. पण तिनं तुला सद्‌गुणी बनवलं आहे, ही गोष्ट हजार कला येत असण्याच्या बरोबरीची आहे."

सुनीताला सासरी येऊन जेमतेम महिना होतो आहे, तोच तिच्या नवऱ्याला राजदरबारी नोकरी लागली. आता त्याला जास्त चांगला पगार, पत, प्रतिष्ठा मिळणार होती. म्हणून पद्मावती सगळ्यांना सांगत असे की माझी सून पायगुणाची आहे. तिनं घरांत पाय ठेवताच हा चमत्कार झाला.

नवऱ्याबरोबर नोकरीच्या गांवी निघताना सुनीता सासूबाईंना म्हणाली, "सासूबाई, आपण जणू महालक्ष्मीच आहात, तशाच दिसता. आता मला दररोज आपलं दर्शन होणार नाही, ही मोठी उणीव माझ्या आयुष्यांत राहील."

बघता बघता चार वर्षे लोटली. राजधानीला बस्तान बसतं आहे तोच सुनीताला एक मुलगी झाली. तिचा पती राघव याच्यावर नोकरीत खूपच जबाबदारी असल्याने तो आपला छोटा भाऊ

श्री. रामकमल

गणपती याच्या लग्नालाही घरी येऊं शकला नाही.

गणपतीची बायको तपति थोड्या फटकळ स्वभावाची होती. पद्मावती नेहमी आपल्या मोठ्या सुनेची प्रशंसा करीत असे. ते ऐकून तपतिला अगदी उबग आला आणि एक दिवस ती पद्मावतीला म्हणाली, "सासूबाई, दुरुन डोंगर साजरे. तुम्ही नेहमी म्हणता की सुनीता मला महालक्ष्मी आणि सरस्वती म्हणत असे. आता ती तुमच्याविषयी काय बोलते कोणास ठाऊक!"

धाकट्या सुनेचं हे बोलणं ऐकून पद्मावतीला धक्काच बसला. तिनं आपल्या नवऱ्याजवळ हट्ट धरला, की आपण सगळे एकदा राजधानीला जाऊया. चांगला दिवस पाहून ते सगळेच राजधानीला गेला जायला निघाले. राजधानीबाहेर राघव त्यांना आणायला गेला आला आणि प्रेमाने आपल्या घरी घेऊन आला.

आता राघवची मुलगी सहा वर्षांची झालेली होती. तिनं स्वतःच सगळ्यांची ओळख करून घेतली. पद्मावती तिची आजी असल्याचं तिला कळल्यावर ती आश्चर्याने तिला म्हणाली, "अरे, तू कां माझी आजी आहेस? आई तुझ्याविषयी सर्वांना जे काही सांगते त्यावरुन मला वाटायचं की तू काळी, जाड आणि दिसायला बेढब असशील. पण तू तर छान गोरी आहेस, नाजूक आहेस आणि अगदी देवीसारखीच दिसतेस!"

हे ऐकून पद्मावतीचा चेहरा एकदम उतरला. तपतिनंही पद्मावतीला खूण केली की "पहा, मी म्हणत होते. तेच बरोबर आहे ना?"

मुलीचं बोलणं ऐकून क्षणभर सुनीताही गोंधळून गेली पण तिला लगेच खूप हंसायलाही आलं. राघवही जोरात हसूं लागला. तिथे बाकी कोणालाच या दोघांच्या हंसण्याचं कारण समजेना.

तितक्यांतच मोलकरीण स्वयंपाकघरातून बाहेर येऊन सुनीताला म्हणाली, "मालकीणबाई, स्वयंपाक झाला आहे."

ती मोलकरीण खूपच काळी, जाड आणि बेढब होती. सुनीता तिचं कौतुक करत म्हणाली, "अरेच्या, इतक्या लवकर स्वयंपाक झाला? अग महालक्ष्मी, तुझ्यांत जणूं अन्नपूर्णेचाच अंश आहे हो!"

हे ऐकल्यावर पद्मावतीसह सर्वांच्याच लक्षात आलं की सहा वर्षांच्या छोट्या निर्मलाच्या बोलण्याचा काय अर्थ आहे तो! आता सगळेजण हसू लागले. पद्मावती कौतुकानं निर्मलाचा पापा घेत म्हणाली, "किती हुशार आहेस ग तू!"

ख्वास बातम्या

व्याघ्रगणना

वन्यप्राण्यांच्या संवर्धनातील महत्वाचा हिस्सा असणाऱ्या राजस्थानमधील 'साखिका टायगर सँक्युअरी' (साखिका व्याघ्रारण्य) मधून नुकतेच २६ वाघ गायब झाले आणि अधिकारी वर्गात खळबळ माजली. आता नव्याने संपूर्ण देशातील व्याघ्रगणना करण्याचं ठरविण्यात आलं आहे. या राष्ट्रव्यापी गणनेत इतर प्राण्यांची गणनाही करण्यात येणार आहे. ही गणना येत्या नोव्हेंबर महिन्यात सुरु होणार असून फेब्रुवारी २००६ पर्यंत पूर्ण होईल. ३७,८०० चौरस किलोमीटरच्या क्षेत्रांत असलेल्या २७ अभयारण्यांमधील वाघांची संख्या ३६०० होईल असा अंदाज आहे. ही संख्या १९८९ मधें असलेल्या वाघांच्या संख्येपेक्षा ७३०ने कमी आहे. स्वातंत्र्यापूर्वी, आपल्या देशात ४०,००० वाघ होते !

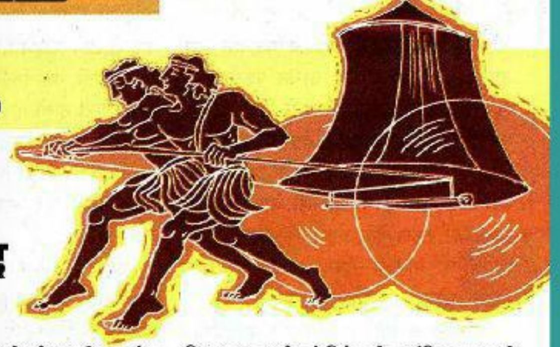
भारताची चीनवर मात

लोकसंख्येच्या बाबतीत कांही वर्षांतच भारत चीनवर मात करेल. २००४ साली केल्या गेलेल्या, आणि गेल्या फेब्रुवारीत प्रसिद्ध झालेल्या जगव्यापी जनगणनेच्या अहवालानुसार भारताची लोकसंख्या २०५० सालापर्यंत १.६ अब्ज इतकी होईल, ज्यावेळी चीनची लोकसंख्या १.४ अब्ज इतकी भरेल. २०३० सालापासून पुढील कांही वर्षे दोन्ही देशांची लोकसंख्या साधारण सारखीच राहील. मध्यंतरी, गेल्या ६ जानेवारीला चीनमधील बिजींग हॉस्पीटलमधे झांग टोंग यांच्या मुलाचा जन्म झाला आणि चीनची लोकसंख्या बरोबर १.३ अब्ज झाली. त्यावेळी त्या मुलाचे वडील सांग टोंग यांनी आनंदाश्रूसहित "मी जगांतील सर्वात आनंदी मनुष्य आहे" अशी प्रतिक्रिया व्यक्त केली.

देशविदेशी
दंतकथा (ग्रीस)

सर्वोत्तम आशिर्वाद

प्राचीन काळांत ग्रीस व रोमचे नागरिक अनेक देवीदेवतांची भक्ती करीत असत. त्यापैकी बरेच देव आता विस्मृतींत गेलेले आहेत. त्यापैकीच हेरा ही देवी होती. स्त्रियांची ती खास देवी होती आणि विशेषतः विवाहसभारंभात तिची प्रमुख पूजा केली जात असे. रोमन पौराणिक कथांमधे तिचा उल्लेख जुनो असा केला जाई.

हेरादेवीचे मंदिर एका डोंगरावर होते. एका विशिष्ट शुभदिवशी शेकडो स्त्रिया या मंदिरांत दर्शनाला येत. प्रमुख पुजारीणबाई मोठ्या समारंभाने थाटामाटांत देवीची पूजा करी. त्याप्रसंगी दर्शन घेणे हे सर्व स्त्रियांसाठी, खास करुन कुमारिकां-साठी भाग्याचे मानले जात होते.

पुजारीणबाई आपल्या दोन तरुण मुलांसह त्यांच्या खेडेगांवी गेली होती. ते गांव मंदिरापासून कित्येक कोस दूर होते. मंदिरांतल्या वार्षिक उत्सवासाठी ते गांवाहून अगोदर येणार होते. पण खेडेगांवी गेल्यावर पुजारीणबाई आजारी पडली. तिचा आजार कांही बरा होईना. उत्सवाला एक दिवस उरला, तेव्हां तिने तसेच मंदिरात जायचे ठरवले. अंतर बरेच होते तेव्हां गाडीची सोय पाहायला तिचे मुलगे आसपासच्या खेड्यांत चौकशी करीत होते. त्यांना एक गाडी मिळाली. पण घोडे नव्हते. बैलही कुठे मिळेनात. ते देखील चालले असते.

पुजारीण अस्वस्थ झाली. संध्याकाळ झाली. तिला पहांटे पूर्वी मंदिरात पोचणे आवश्यक होते. नाहीतर देवीचा कोप झाला असता ना! शेकडो भाविक निराशेने परत गेले असते. तिच्या मदतनीस पुजारिणींना पूजा करण्याचा अधिकार अद्याप दिलेला नव्हता.

तिचे दोघे मुलगे, बायटन आणि क्लिओनिस, यांना बैल किंवा घोडे, कांही मिळाले नाहीत. तरी त्यांनी आईला मंदिरात घेऊन जाण्यासाठी नवा उपाय केला. दोघेही तिच्या खोलीत गेले आणि तिला त्यांनी गाडीत बसण्यास सांगितले.

तिचा चेहरा उजळला. "माझी खात्री होती कीं तुम्ही कांहीतरी माझी सोय कराल आणि

कुठूनतरी घोडे किंवा बैल नक्कीच मिळवाल.'' ती आनंदाने गाडीत बसली. अंधार पडला होता म्हणून गाडी ओढणारी जनावरे तिला दिसली नाहीत तिने मुलांना गाडींत बसायला बोलावले. पण त्यांनी आम्ही चालत येणार आहोत असे सांगितले. ती कांही बोलली नाही. दोघेही धडधाकट, तरुण होते. आणि एकच माणूस आंत असला कीं गाडीही लौकर जाईल असे त्यांना वाटले असेल, असा तिने तर्क केला.

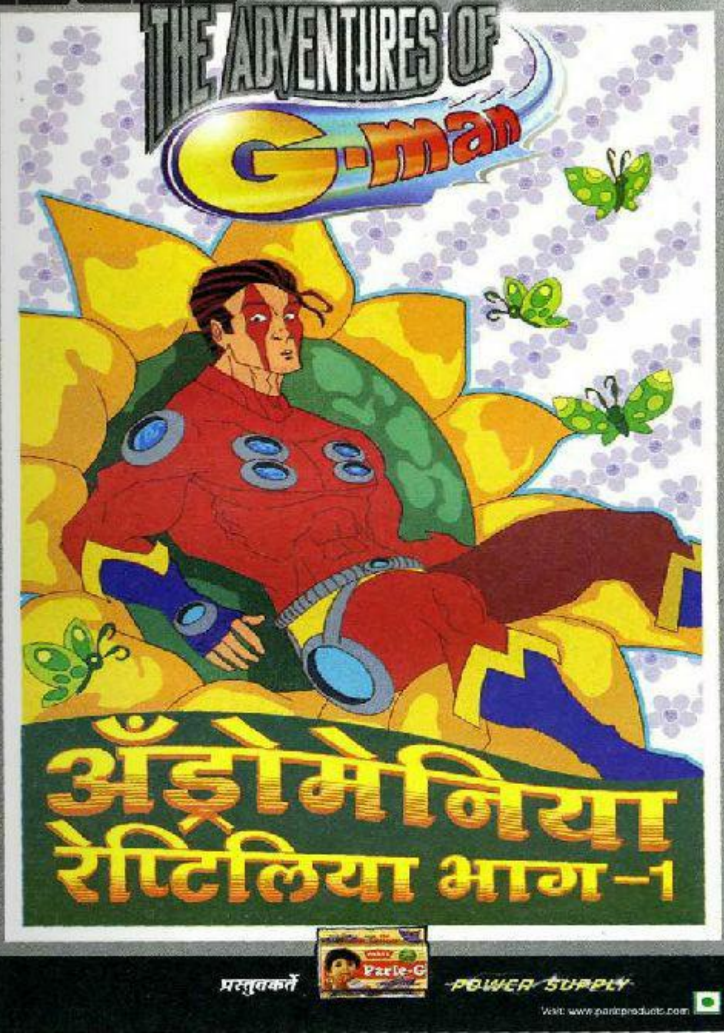
गाडी खरंच वेगाने जाऊं लागली. पुजारिणीला गाढ झोंप लागली. तिला जाग आली तेव्हां पहांट झाली होती. आपले मुलगे मागाहून येत आहेत कां, ते तिने वांकून पाहिले. पण तिला कुणीही दिसले नाही. नंतर तिने समोर बघितले. तर काय, तिचे दोन्ही मुलगे गाडीला जुंपलेले होते. रात्रभर न थकता त्यांनी गाडी ओढत आणली होती. त्यांचा हा प्रवास आता पूर्ण झाला होता. सूर्योदय होण्यापूर्वी मंदिर केवळ कांही हातांच्या अंतरावर होते.

प्रमुख पुजारिणीने स्नान केले आणि ती पूजाविधीसाठी तयार झाली. तिचे दोन्ही मुलगेही मंदिरांत उपस्थित होते. पूजासमारंभ संपल्यानंतर पुजारिणीने देवीची मनोमन प्रार्थना करून म्हटले, ''हे सर्वशक्तिमान देवते, माझ्या या दोन्ही कर्तव्यतत्पर पुत्रांसारखे मुलगे किती मातांना मिळाले असतील? त्यांच्या या सत्कृत्याबद्दल त्यांना सर्वोत्कृष्ट बक्षीस मिळायला हवं. दोघेही बिचारे अगदी पार थकून गेले असतील. त्यांना तू सर्वोत्तम असा आशिर्वाद दे की त्यांना यापुढे कधीही थकव्या जाणवणारच नाही. कोणत्याही गोष्टीची यापुढे कधी भीती, चिंता वाटणार नाही! खरंच, परमपूज्य देवते, हा सर्वांत उत्कृष्ट असा वर तू त्यांना द्यावास म्हणून मी तुला विनवते.''

''तथास्तु!'' फक्त तिलाच हा शब्द ऐकूं आला. दुसऱ्याच क्षणीं उभे असलेले तिचे दोन्ही सुपुत्र जमिनीवर आडवे झाले.

त्यांना झोंप लागली. आणि ती झोंप कधी संपलीच नाही. कित्येक वर्षांनंतर झोपेतच ते दोघे निधन पावले. भीती, चिंता त्यांना कधी जाणवण्याचे किंवा थकवा येण्याचेही कारण नव्हते! *(एम्.डी.)*

पंजाबची लोककथा

लठ्ठपणावरील उपाय

राजा राजाधिराजचा राज्यकारभार सुरळीत चालू होता, फारसे कांही प्रश्न नव्हते. त्यामुळेल्या निवांत-पणा होता, म्हणून त्याने आपलं लक्ष चांगलंचुंगलं खाण्याकडे आणि उच्च प्रतीचं मद्य पिण्याकडे वळवलं. परिणामी तो खूप लठ्ठ झाला. तो इतका लठ्ठ झाला होता की जर चारचौघांत तो आला तर त्याच्याकडे पाहून लोकांना हंसू आवरत नसे. कांही लोकांना इतके हंसू येई, की राजाला ते दिसू नये, म्हणून ते त्याच्यापासून आपला चेहरा लपवत.

पूर्वी, तो राजकुमार असताना अतिशय सडपातळ शरीरयष्टीचा आणि देखणा होता. तो घोड्यावरून जात असताना लोक पाहात रहायचे. त्यांना त्याच्या रुबाबदारपणाचं कौतुक वाटायचं वडील वारल्यानंतर राजाधिराज गादीवर आला. कांही काळांतच त्याच्या लक्षांत आलं की त्याच्या मंत्र्यांमधे आपापसांत चांगलीच भांडणे आहेत. त्या मंत्र्यांपैकी प्रत्येकाला प्रधानमंत्री व्हायची इच्छा होती. एखाद्या बाबतीत राजानं निर्णय घ्यायला थोडा जरी विलंब केला तरी मंत्री आपल्या कामाकडे दुर्लक्ष करीत, आणि राज्याची प्रशासन अवस्था कोलमडून जाई. तेव्हां राजाधिराजने एक-दोन चांगल्या मंत्र्यांना विश्वासांत घेतलं आणि त्यांच्या मदतीने राज्य-कारभाराची घडी पुन्हां व्यवस्थित बसविली. त्याने कोणा एकालाच 'प्रधानमंत्री'पद देण्याऐवजी वेगवेगळ्या विभागांची मंत्रीपदे वाटून दिली आणि उरलेल्यांना कांही जास्ती अधिकार देऊन त्यांनाही खूष ठेवलं. आता राज्यांत पुन्हा शांतता प्रस्थापित झाली. आता असे कोणतेही प्रश्न राहिले नव्हते, ज्यांत राजाधिराजला तातडीने, जातीने लक्ष घालायला हवं होतं. अशा निवांतपणी आता तो चांगलंचुंगलं खाण्यापिण्यांत मग्न झाला होता.

राजाधिराज जेव्हां आपल्या मंत्र्यांना कांही कामासाठी, चर्चेसाठी बोलावीत असे, त्यावेळी त्यांना आपले हसूं आवरणे खूपच अवघड होते आहे, ही गोष्ट त्याच्या नजरेतून सुटली नव्हती. म्हणून

त्याने एका मंत्र्याला विश्वासात घेऊन त्यांच्या हंसण्याचे कारण विचारलं. तो मंत्री म्हणाला, "महाराज, आपण रागावणार नसाल तर मी सांगतो." राजाकडून तसं अभय मिळाल्यावर तो मंत्री हळूं आवाजांत म्हणाला, "महाराज, तुम्ही किती लठ्ठ झाला आहात हे तुमच्या लक्षांत येत नाहीये कां?"

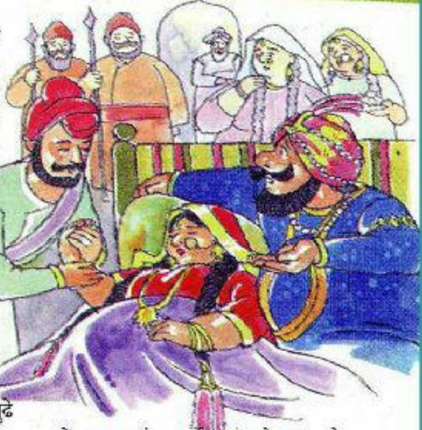
राजाने हंसून त्या मंत्र्याकडे पाहिले आणि म्हणाला, "होय, मला मान्य आहे मी खूप लठ्ठ झालो आहे. पण त्याला मी काय करुं?" यावर मंत्री म्हणाला, "महाराज, तुम्ही सारखं असं चांगलंचुगलं अन्न खाणं थांबवीत कां नाही?" राजाने "अशक्य" असं म्हणून एका शब्दातच मंत्र्याची सूचना गुंडाळून ठेवली.

आता आणखी कांही बोलण्यात अर्थ नाही, हे समजून मंत्री गप्प बसला. मग एकदम राजाधिराज उद्गारला, "मला कळलं मी काय करायला पाहिजे ते! मी आज्ञा द्यायला हवी की चांगलंचुगलं खाऊन माझ्या राज्यांतील प्रत्येक व्यक्तीने माझ्याइतकं लठ्ठ व्हायला पाहिजे. आत्ताच्या आत्ता अशी दवंडी पिटा! त्याचबरोबर सर्व दुकानांमधे असं अन्न स्वस्त दरांत उपलब्ध होईल याचीही काळजी घ्या. लोकांना हवं तितकं, हवं तेव्हां खाऊं-पिऊं दे. असेही जाहीर करा की येत्या सहा महिन्यांत जो कोणी लठ्ठ न होता सडपातळच राहील, त्याला तुरुंगात डांबून जबरदस्तीने खायला घालण्यांत येईल."

राज्यांत लगेचच दवंडी पिटण्यांत आली. कोणालाही तुरुंगात जाण्याची इच्छा नव्हती. त्यामुळे सर्वांनी मनसोक्त खाण्यापिण्यास सुरुवात केली. कांही कालावधीतच पहावे तिकडे नुसती लठ्ठ माणसे दिसायला लागली. राजा राजाधिराज राज्यांतून फेरफटका माराला गेला असताना त्याला सगळीकडे लठ्ठ स्त्री पुरुष दिसूं लागले. आता तो खूप खूष झाला.

पण त्याचा हा आनंद फार काळ टिकला नाही. एकेकाळी खूप सुंदर दिसणारी त्याची एकुलती एक मुलगी, राजकुमारी मालविका जेव्हां खूप लठ्ठ झालेली त्याने पाहिली, तेव्हां तो अतिशय अस्वस्थ झाला. त्याने त्याच्या मंत्र्यांचा सल्ला घेतला (त्यांच्यातही लठ्ठ होण्याची चढाओढ सुरुं होती) आणि सगळ्यांनी एकमताने ठरवलं की राजकुमारीला या आज्ञेतून सूट देण्यांत यावी आणि सडपातळ होण्याची परवानगी देण्यात यावी. पण आता ही गोष्ट अंमलात आणणे राजकन्येला अशक्य झालं. कारण आत्तापर्यंत तिला चांगलंचुंगलं खायची चांगलीच चटक लागली होती. आता खाण्यावर नियंत्रण ठेवणं तिला शक्य झालं नाही आणि परिणामी ती लठ्ठच राहिली.

राजाच्या मनांत आलं की यावर कांहीतरी औषधोपचार नक्कीच असेल. म्हणून त्याने आणखी एक दवंडी पिटवली की, "जो कोणी राजकन्येला तिच्या लठ्ठपणातून बरे करेल त्याला भरघोस बक्षिस देण्यात येईल. आणि उपचार करणारा वैद्यही सडपाडळ शरीर-यष्टीचा असेल तर त्याचे राज-कुमारीशी लग्न लावून देण्यात येईल व तो राज्याचा वारस बनेल." पण ज्यांनी ज्यांनी राजकन्येला सडपातळ करण्याचे प्रयत्न केले, ते सगळे असफल झाले, त्यांचे पुढे काही डोकंच चालेना.

आता राज्यातील कांही वैद्य तर लपून बसू लागले, न जाणो त्यांना पकडून राजासमोर उभे केलं गेलं तर? असेच दिवस, आठवडे, नि महिने सरले. राजा, राजकुमारी, सर्व मंत्री आणि सगळे प्रजाजन अनिर्बंधपणे खातच राहिले, आणि अधिकाधिक लठ्ठच होत राहिले.

एके दिवशी राजधानीजवळच्या जंगलातील वनस्पतीमधे कांहीतरी शोधाशोध करणाऱ्या एका युवकाला राजाच्या शिपायांनी राजासमोर हजर केले. त्याबाबतीत त्याला विचारल्यावर त्याने सांगितले की, तो शेजारच्या राज्यांतील एक वैद्य असून कोणती तरी वनौषधी शोधत होता. या शिपायांनी कसे तरी त्याचे मन वळवून त्याला राजवाड्यात यायला लावले होते.

त्या वैद्य युवकाला पाहून राजा खूप आनंदित झाला. राजाच्या लक्षांत आलं की तो युवक सडपातळ व नीटनेटक्या शरीरयष्टीचाही आहे. त्याने आपला जंगलात येण्याचा हेतू स्पष्ट केला, पण राजकुमारीला साधे पहाण्याचेही नाकारले. तो विनम्रपणे राजाला म्हणाला, "मी पाहिलंय, कीं या राज्यांतील प्रत्येक व्यक्ती लठ्ठ आहे. मी एकट्या राजकुमारीला कसं बरं करूं शकणार आहे? मला वाटतं, या संपूर्ण राज्यालाच कसल्याशा विशिष्ट, चमत्कारिक रोगाने पछाडलेले आहे. कृपया मला माझ्या कामासाठी पुन्हां जंगलात जाण्याची परवानगी द्या."

पण राजा त्याला म्हणाला, "मला तू कोणतीही सबब सांगू नको. माझ्याबरोबर चल. तुला कल्पना आहे का, तू किती बक्षिसे मिळवूं शकतोस ते? तुझे राजकुमारीशी लग्न होईल आणि तू राज्याचा वारस होशील. राजकुमारीला तपासून सांग की तू तिला बरं करूं शकशील का? त्यासाठी तुला जे हवं असेल ते सर्व मिळेल." असे म्हणत राजाने त्या युवकाला हात धरून जवळ जवळ ओढतच राजकुमारीच्या दालनांत नेले.

त्या वैद्य युवकाने राजकुमारीच्या डोळ्यांत रोखून पाहिले आणि कपाळाला हात लावून तिला ताप आहे कां, हे तपासले. नंतर त्याने तिचा हात हातांत घेऊन हाताचा तळवा कुरवाळला. आता त्याने वळून हेतुपुरस्सरपणे राजाकडे पाहिले व म्हणाला, "महाराज, माफी असावी. आता तुमची मुलगी फक्त एकशे तीन दिवसांची सोबतीण आहे! त्यामुळे तिच्यावर उपचार करण्यांत कांही अर्थ नाही."

हे ऐकून राजा, राजकुमारी आणि दालनांत उपस्थित असलेल्या सर्वांना चांगलाच धक्का बसला. पण राजाने लगेच स्वत:वर ताबा मिळवला आणि म्हणाला, "तू वर्तवलेल्या भविष्याबद्दल मी आत्ता तुला कांहीही शिक्षा देत नाही. पण जर माझी मुलगी एकशे तीन दिवसांपेक्षा जास्त जगली तर तू मात्र जीवाला मुकशील! तोपर्यंत तुला तुरुंगात ठेवण्यात येईल."

पहिले कांही दिवस राजकुमारी मालविका जवळ येऊन ठेपलेल्या मरणाच्या कल्पनेने खूपच अस्वस्थ होती. तिला तिच्या सोबत्यांपासून दूर जायची अजिबात इच्छा नव्हती. तिची अन्नावरची वासनाच उडाली आणि खाणें बंदच झालं. ती फक्त पाण्यावर राहूं लागली. आपली लाडकी लेक आपल्याला दुरावणार याच विचारात सारखे रहाणाऱ्या राजाचेंही चांगले चुंगले, वेगवेगळे खाणे-पिणे बंद झाले.

शंभर दिवस अगदी भर्रकन निघून गेले. मालविकाचा दु:खी चेहरा पहायला लागू नये म्हणून राजा आता तिला भेटायचं पूर्णपणे टाळू लागला. त्याच वेळी तो तिच्या मैत्रिणींना बोलावून तिची ख्यालीखुशाली मात्र विचारत होता. एकशे एकाव्या दिवशी तिची एक मैत्रीण येऊन राजाला म्हणाली, "महाराज, राजकुमारी हसूं लागली आहे; ती म्हणते आहे की ती खूप दिवस जगणार आहे." राजानं आपल्या गळ्यांतली मोत्याची एक माळ काढून त्या मैत्रिणीला बक्षिस दिली.

दुसऱ्या दिवशी आणखी एक राजकुमारीची सखी येऊन सांगू लागली, "महाराज, आज राजकुमारीने आपण होऊन एक पेलाभर डाळिंबाचा रस मागून घेतला." तिलाही राजाने बक्षिस दिले. आता निर्वाणीचा एकशे तिसरा दिवस उजाडला आणि राजकुमारीच्या आणखी एका मैत्रिणीने चांगली बातमी आणली, ती म्हणाली, "महाराज, आज किती तरी दिवसांनी राजकुमारीने थोडे अन्न ग्रहण केले." राजाने हिलाही बक्षिस दिले आणि म्हणाला, "मालविकाला सांग की मी उद्यां तिची भेट घेईन!" राजकुमारीची ती सखी गेल्यावर मात्र राजा एकदम चिंताक्रांत झाला की 'माझी मुलगी उद्यांचा सूर्य पाहूं शकेल का?"

दुसरा दिवस उजाडला. राजा लवकर उठून राजकुमारीच्या दालनांत जाण्यासाठी तयार झाला. पण त्याच वेळी मालविका आपल्या सर्व सख्यांच्या घोळक्याबरोबर राजाच्या दालनांत आली. राजा तिला पाहताच म्हणाला, "मालविका, तू किती सुंदर दिसते आहेस!"

राजकुमारी म्हणाली, "पिताजी, कृपया त्या वैद्याला बोलवा. मला त्याला भेटायचं आहे."

"मालविका, मी त्या वैद्याला नक्कीच तुझ्याकडे पाठवीन. पण चुकीचे भविष्य वर्तविण्याबद्दल मी त्याला वधस्तंभाकडेही पाठवणार आहे." राजा म्हणाला.

राजकुमारी कळवळून म्हणाली, "पण पिताजी, मी तर जिवंत आहे! मग त्याला कशाला मारायचं?"

लवकरच त्या वैद्याला राजासमोर हजर करण्यात आले. राजाने त्याला विचारले, "तुझ्या भाकिता-विषयी तुला कांही सांगायचं आहे कां?"

स्वत:ला फांशी दिली जाण्याच्या शक्यतेने थरथर कांपण्याऐवजी खो खो हंसत, तो वैद्य म्हणाला, "महाराज, आता राजकुमारी सडपातळ आणि सुंदर दिसते आहे ना? तुम्हाला काय वाटतं, तिचा लठ्ठपणा कुठे गेला? आणि तुम्ही जर स्वत:कडेही पहा. आता तुम्ही स्वत:ला लठ्ठ म्हणाल कां? आता तुम्हाला हलकं आणि उल्हसित वाटत नाही का?"

राजाने त्याच्याकडे प्रेमाने पाहात म्हणाला, "हो, तू म्हणतोस ते खरं आहे. पण हे कसं शक्य झालं?"

तो युवक हसून म्हणाला, "महाराज, मी कसलंही भाकित वर्तवलं नव्हतं. मला फक्त अशी परिस्थिती निर्माण करायची होती की ज्यामुळे तुम्ही सर्वजण अनिर्बंध खाणे-पिणे बंद कराल. सगळ्या प्रश्नांचं मूळ असं खाणे-पिणे हेच होते. कृपया तुमची आज्ञा मागे घ्या आणि तुमच्या प्रजेला हवं ते खाण्यापिण्याचं स्वातंत्र्य त्यांना असूं द्या."

राजा राजाधिराज हसून म्हणाला, "ते तर मी करीनच. पण तुला दिलेल्या वचनाची पूर्तताही मला करायला हवी. लवकरच मला माझ्या लाडक्या लेकीचं लग्न तुझ्याशी लावून दिलं पाहिजे."

राजकुमारीच्या लग्नानंतर थोड्याच दिवसांनी राजाने आपल्या निवृत्तीची घोषणा केली. त्या नवीन, तरुण राजकुमाराला गादीवर बसल्यानंतर तो वनौषधी शोधताना जंगलात रस्ता चुकून शिपायांच्या हाती लागला होता, तो दिवस आठवला!

विश्वासघात

ब्रह्मदत्त काशी येथे जेव्हां राज्य करीत होते, त्यावेळी बोधिसत्व त्यांच्या येथे पंडितामात्याच्या पदावर होते.

एकदा राजा ब्रह्मदत्त कांही कारणांमुळे आपल्या मुलावर रागावला व त्याने त्याला देशाबाहेर हांकलून लावले. राजकुमार आपल्या पत्नीसमवेत खूप दिवस भटकत, पुष्कळ हालअपेष्टा सहन करीत राहिला. त्यांना राहायला जागा नव्हती आणि खायला अन्न मिळत नव्हते; तरीपण त्या महासाध्वीने आपल्या नवऱ्याचे कष्ट बघून आपली सहनशीलता पणाला लावली व सर्व कष्ट झेलले.

काही वर्षांनंतर ब्रह्मदत्त निवर्तला. आपल्या वडिलांच्या मरणाची वार्ता समजताच राजकुमाराला खूप आनंद झाला. काशीला पोहचून गादीवर बसण्याच्या हेतूने तो उतावळेपणाने त्याची यात्रा संपुष्टात आणण्याचा प्रयत्न करू लागला.

परंतु त्या मूर्खाला एवढी समजूत नव्हती की त्याची पत्नी त्याच्या प्रमाणे लवकर चालूं शकणार नाही. कारण तिनेही पतीबरोबर तेवढेच कष्ट सोसले होते. परंतु त्याने रात्रंदिवस खाणेपिणे व विश्रांती ह्याकडे दुर्लक्ष केले व बरोबर पत्नीला पण त्याच वेगाने चालण्यास सांगितले.

राज्याच्या लालसेने कितीही जलद जाऊं लागला तरी खाणे पिणे व विश्रांती शिवाय माणूस किती चालूं शकेल? त्यामुळे त्याच्या बायकोबरोबर त्यालाही भूक लागली. तहानभुकेने व्याकूळ होत शेवटी ते एका गांवात येऊन पोहोचले. तिथे पोहोचताच तिथले कांही लोक त्यांचे झालेले हाल पाहून म्हणाले - "काय हो, असे वाटते आहे की भूक आवरून तुम्ही हा प्रवास करीत आहात. आम्ही थोडे कांही तुम्हाला खायला देतो, ते तुम्ही बांधून तुमच्या बरोबर घेऊन जा. जेव्हां भूक लागेल तेव्हां खा."

राजकुमाराने आपल्या पत्नीला एका जागी थांबायला सांगितले व तो त्यांच्या पाठीमागे गेला. त्या लोकांनी दोघांना पोटभर खाऊन आणखी उरेल, इतके अन्न एका पत्रावळीत दिले.

खाद्यपदार्थ घेऊन परत देत असतांना राजकुमाराने असा विचार केला, हे खाणे दोघांनी मिळून खाल्ले तर दुसऱ्या दिवशी परत भूक लागेल व नंतर परत अन्न केव्हां दृष्टीस येईल कोण जाणे! आपल्याला तर पुष्कळ दूरचा प्रवास करायचा आहे. लांब प्रवासाने आधीच आपली पत्नी रोडावली आहे. तेव्हां तिला काशीपर्यंत चालणे शक्यच नाही. तेव्हां कांहीतरी कारण सांगून हे सर्व आपणच खाल्ले पाहिजे. त्या दुष्टाने असा विचार करून आपल्या पत्नीजवळ पोहोचताच सांगितले - "तू पुढे जा, मी माझे सर्व विधी आटोपून लवकरच परत येतो."

राजकुमाराच्या बायकोने त्याचे म्हणणे खरे मानले व ती चालू लागली. ती पुढे जायचाच अवकाश, त्याने पत्रावळीतले सारे अन्न खाल्ले व परत पत्रावळ पोकळ बांधली व लवकर आपल्या बायकोजवळ येऊन पोहोचला.

पत्नीने डबडबलेल्या डोळ्यांनी त्या पुरुषाकडे पाहीले. तेवढ्यांत त्याने राग आल्याचे नाटक करून तिला सांगितले - "बघ, ह्या गांवातले लोक किती लुच्चे आहेत. खाद्यपदार्थांच्या नांवाने रिकामी पत्रावळ बांधून दिली आहे!"

राजकुमाराच्या बायकोने सत्य परिस्थिति ओळखली. तरीपण ती आपल्या पतीचा आदर करत होती. त्यामुळे ती गप्प बसली. थोड्या दिवसांचा प्रवास संपवून ते काशीला येऊन पोहोचले. राजकुमाराने आपला राज्याभिषेक मोठ्या सोहळ्याने साजरा केला व तो काशीचा राजा झाला.

राजा झाल्यावर तो आपल्या पत्नीविषयी विचार करायलासुद्धा विसरला. त्याला असे वाटले नाही की, पूर्वीच्या हालअपेष्टा सहन करत असताना आपल्याचप्रमाणे आपली पत्नीसुद्धा बरोबरीने सर्व सहन करीत होती. तरी तिला आता सुखाचा उपभोग बरोबरीने मिळाला पाहिजे. तिने व्यवस्थितपणे खाणेपिणे व कपडे केले की नाहीत याची कधीही राजाने चौकशी केली नाही. त्यामुळे

राणी नेहमीच चिंताक्रांत दिसत असे. राजाकडे पंडितामात्याच्या पदावर असलेल्या बोधिसत्वांनी राणीची ही करुण परिस्थिती पाहिली व ते तिला भेटायला गेले. राणीने मोठ्या आदराने त्यांचे स्वागत केले.

बोधिसत्व म्हणाले - "महाराणी, कष्टांपासून मुक्तता मिळवून राजा झालेल्या आपल्या पतीने मला आतापर्यंत कित्येक वस्तू भेट म्हणून दिल्या. परंतु आतापर्यंत आपण मला एखादी भेट म्हणून कांही दिले नाहीत."

"पंडितामात्य, मी नांवापुरतीच राणी आहे. परंतु विचार केला तर अंतःपुरातल्या दासी आणि माझ्यांत कांहीही फरक नाही. आपणच सांगावे की, कष्टाला सोडून सुखोपभोगात जी भाग घेऊ शकत नाही, तिला राणी कसे म्हणावे?" या शब्दांत सांगून राणीने सर्व हकिगत सांगण्यास सुरवात केली व काशी परतण्याच्या वाटेवर पतीने आपल्या वांटचाचे अन्नसुद्धा कसे खाऊन टाकले ते सांगून म्हणाली -

"ह्या वेळेस सुद्धां माझे पती माझी विचारपूस करीत नाहीत. मी जेवले की नाही, चांगले कपडे वापरले किंवा नाही, याची फिकीर त्यांना नाही." असे म्हणत ती अश्रू ढाळूं लागली.

बोधिसत्वांनी राणीची समजूत घातली - "राणीसाहेब, आपण चिंता करू नका. ही गोष्ट मी आपल्या तोंडून ऐकण्याकरिताच आलो होतो. मी उद्या भरसभेत आपल्याला प्रश्न करीन, त्याचे उत्तर आपण निःसंकोचपणाने द्यावे. म्हणजे मी आपली चिंता दूर करू शकेन."

दुसऱ्या दिवशी राजसभेत महाराणी येऊन बसली. तेव्हां बोधिसत्वांनी तिला प्रश्न केला. "महाराणी, आपण राज्य ग्रहण केल्यानंतर आपल्या नोकरचाकर दासदासींकडे अजियात लक्ष देत नाही, हे खरे का?"

ह्यावर राणीने भर सभेत सर्व गोष्टी सांगितल्या व हे ही सांगितले की तिच्या वांट्याचे अन्न सुद्धा राजाने कसे खाल्ले; तेव्हां ही गोष्ट भरसभेत राजाला अपमानकारक वाटली.

राणीचे म्हणणे संपताच बोधिसत्वांनी सर्वांना समजावून सांगितले - "महाराणी, जर महाराज तुमची नीट काळजी घेत नाहीत तर आपणसुद्धां त्यांच्याबरोबर रहाण्याची जरूरी नाही.

असे सांगतात-

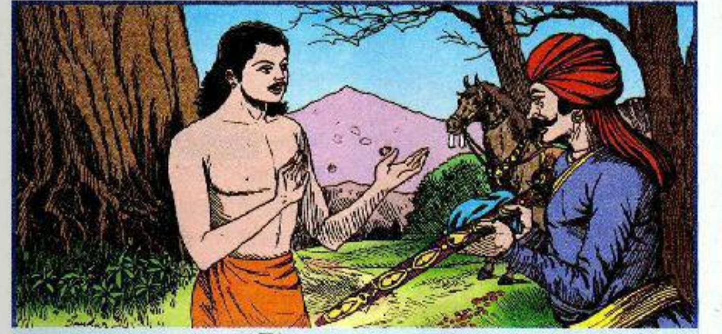
चजे चजतं वन्थं न कइरा,
आपेत चित्तेन न संभजेय्य;
द्विजो दुमं खीण फलंति इत्वा;
अंड समेक्खेय्य महाहे लोके ।

(ज्यांनी तुम्हाला सोडले, त्याचा त्याग करा. अशा माणसाशी स्नेहभाव ठेवू नका. जो तुमच्या-बद्दल आदर ठेवीत नाही, तुम्ही सुद्धा त्याच्याबद्दल आदर ठेवण्याची कांही गरज नाही. पक्षी सुद्धा शेवटी फळे नसलेले झाड सोडून दुसऱ्या झाडाकडे निघून जातात. हे जग खूप विशाल आहे.)

तसे तुम्ही ह्या राजमहालाचा त्याग करून त्या विशाल जगांत निघून जा. जिथे तुमचा आदर होईल, तेथेच तुम्ही सुखी जीवन जगू शकाल."

बोधिसत्वांचे हे म्हणणे संपले नाही तोच राजा सिंहासनावरून उठून आला व बोधिसत्वांच्या पायावर डोके ठेवून त्यांची क्षमा मागू लागला व म्हणाला - "पंडितामात्य, आपण माझे अपराध पोटात घालून मला क्षमा करा. माझी अब्रू वाचवा, जी गोष्ट झाली ती झाली. ह्यापुढे मी माझ्या पत्नी-बरोबर धर्मपूर्ण व्यवहार ठेवीन." त्या दिवसापासून राजा राणीचा आदर करू लागला व आनंदाने दिवस घालवू लागला.

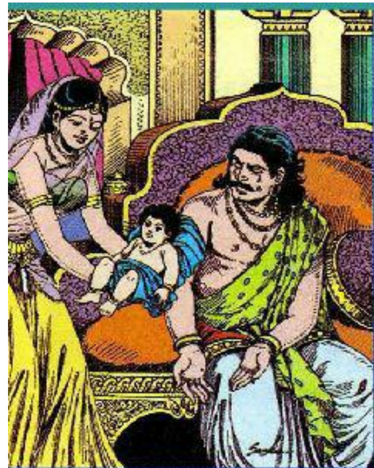
विष्णु पुराण

कपिलवस्तु नगरातून बाहेर पडून बऱ्याच लांब आल्यावर सिद्धार्थने आपले उत्तरीय वस्त्र, तलवार आणि आपली आभूषणे काढून आपला सारथी चेन्ना ह्याच्या हातात देत म्हटले - "चेन्ना, तू माझ्या वडिलांच्याकडे जाऊन माझा नमस्कार त्यांना कळव. त्यांना असेही सांग की सिद्धार्थने ह्या विशाल जगात आपले पाऊल ठेवले आहे. प्राणीमात्रांना ह्या दुःखापासून दूर करणारा धर्म-चक्र संचालक सिद्धार्थ गौतम ह्या रूपाने कपिल-वस्तु नगरात पुन्हां तो येईल."

चेन्नाच्या तोंडून एकही शब्द बाहेर पडला नाही. त्याच्या डोळ्यातून अखंड अश्रूधारा वाहू लागल्या. त्यावर विचलीत होत सिद्धार्थ म्हणाला, - "चेन्ना, लहानपणी आईच्या मातृप्रेमाला वंचित झालेल्या मला आपल्या हातात घेऊन, माझे प्रत्येक म्हणणे मानून, मला खेळवून, तू लहानाचा मोठा केलास. मी तुझे ऋण कधीही फेडूं शकणार नाही. मानवजन्म घेऊन ह्या व्यथांचा अनुभव घेण्याकरिता ह्या अर्धरात्री तू मला नगराच्या पार आणून सोडलेस. हे तुझे उपकार मी कधीही विसरणार नाही. जर माझ्या मनाची तृप्ती झाली ती, तर ह्या माझ्या प्रयत्नांना सहयोग देणारी प्रथम व्यक्ती तूच आहेस. आता तू घरी जा." असे म्हणून सिद्धार्थने त्याला परत पाठवून दिले.

चेन्ना बराच वेळ तेथून हलला नाही. शेवटी नाईलाजाने पाय ओढीत घोड्याजवळ पोहोचला.

सिद्धार्थने महानिर्वाणाकडे आपले पाऊल उचलले. शुक्राची चांदणी आकाशांत चमकत होती. सूर्यदिशा फांकू लागल्या.

चेन्नाने राजमहालात येऊन मोठ्या गद्‌गद्‌लेल्या स्वरांत महाराजा शुद्धोदनला सिद्धार्थचा निरोप कळविला. त्यावर अत्यंत व्याकुळ होऊन राजा बेशुद्ध पडला.

यशोधरा आपल्या मुलाला छातीशी कवटाळीत म्हणू लागली - ''बाळा, तू सुद्धा आपल्या वडिलांना थोपवू शकला नाहीस ना?'' असे म्हणून ती आपल्या पतीचे मुखकमल आठवू लागली. त्यांचा तो दैदिप्यमान सर्वगुणसंपन्न चेहरा आठवून ती मोठ्या कष्टाने उठून उभी राहिली.

''महाराज, आपण आपल्या मुलाला एक साधारण मानव समजलात. त्याला शाक्यवंशाला पुनीत करणारा असा एक समजा. जशा प्रकारे कपिलवस्तु राज्यांतील जनतेचे कल्याण व्हावे असे वाटते, त्याचप्रमाणे ह्या विशाल जगातील सर्वजण त्यांची प्रजा आहे. त्यांचा उद्धार करण्याकरिता त्यांनी सिद्धार्थ गौतम हे रूप धारण केले आहे. आणि त्याच्याच कल्याणाकरीता ते राजमहाल सोडून गेले आहेत.'' यशोधरेने आपल्या सासऱ्याला सांगितले.

यशोधराच्या तोंडचे हे सत्य ऐकून शुद्धोधनाने आपल्या दुःखाला आवर घातला.

त्यानंतर यशोधरेने राहुलला त्यांच्या हातांत देत म्हटले, ''तात, हे त्यांचेच प्रतिबिंब आहे.''

शुद्धोदनने त्याला आपल्या हातांत घेऊन आपल्या मुलाचे स्मरण केले. बरोबर एवढाच लहान असतांना सिद्धार्थला आपल्या जवळ सोडून आपली बायको निर्वतली होती.

सिद्धार्थ लौकरच कपिलवस्तुला परत येईल आशी आशा धरून शुद्धोदन राज्यकारभार सांभाळू लागला.

यशोधराने मनोमन संकल्प केला की, राहुलला शिक्षणाबरोबरच त्याच्या वडिलांसारखा कर्तृत्व-वान बनवायचे.

प्राणीमात्रांचा उद्धार करणारा व सत्याचा शोध करणाऱ्या सिद्धार्थला बऱ्याच कष्टांना तोंड द्यावे लागले. श्रम, दुःख, सहन करीत त्याने अनेक देशांतून भ्रमण केले. असेच जात असतांना एका ठिकाणी तहानेने व्याकुळ होऊन ते घेरी येऊन खाली पडले. एका गवळ्याने त्यांना दूध पाजवून वाचविले. त्याच वेळेला सिद्धार्थला अनुभव आला की प्राणाचे रक्षण करणे आवश्यक असते. त्यांनी जाणले की, समाजातील लोकांची सेवा करणे व त्यांना मदत करणे हा मनुष्यधर्म आहे.

भिक्षुकाच्या वेषांत ते देशाटन करीत अनेक साधुसंन्याशांना व योगी लोकांनी ते भेटले, त्यांच्याकडून त्यांनी अनेक भिन्न भिन्न मार्गांचे अवलोकन केले. व अपार ज्ञान संपादन केले.

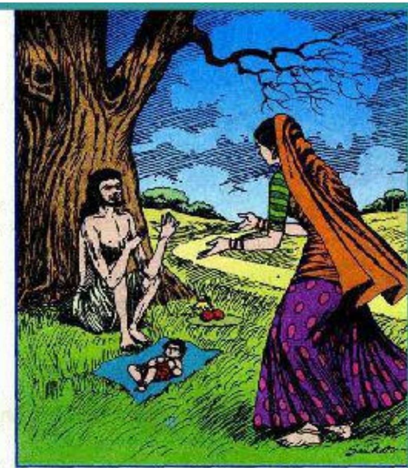
सिद्धार्थ अत्यंत कठोर तपश्चर्या करू लागला. त्याच वेळेला सुजाता नांवाची एका गवळ्याची बायको गरोदर होती. तिने नवस केला की, जर आपल्याला मुलगा झाला, तर आपण सिद्धार्थचे दर्शन पुन्हां करायचे. त्याप्रमाणे तिला मुलगा झाला. तेव्हां तिने मुलाला बरोबर घेतले व फळे, खीर घेऊन ती त्याच्या दर्शनाला गेली.

सिद्धार्थ तपश्चर्येमुळे अस्थिपंजर अवस्थेत क्षीण होत चालला होता. तेव्हां तशा अवस्थेत सुजाताच्या हातची खीर खाऊन त्याने आपले प्राण वाचविले.

सुजाताने सिद्धार्थला नमस्कार केला व म्हणाली - ''आपल्या कृपेने मला मुलगा झाला.'' व तिने त्यांच्या संमतीशिवायच मुलाला त्याच्या पायाचा स्पर्श करविला.

त्यावर सिद्धार्थ म्हणाला - ''माते, मी तू समजते आहेस तसा कोणी महान माणूस नाही. तू कोणत्या तरी भावनेने मला खीर दिलीस. परंतु मी तुला एक स्वरूपिनीचे रूपच मानतो. तुझ्या ह्या भूतदयेची भावना माझ्या मनाला आल्हाद देऊन गेली. जशी तू माझ्या प्राणांची रक्षा केलीस तसेच प्रकृती सदासर्वदा प्राणीमात्राची करेल.''

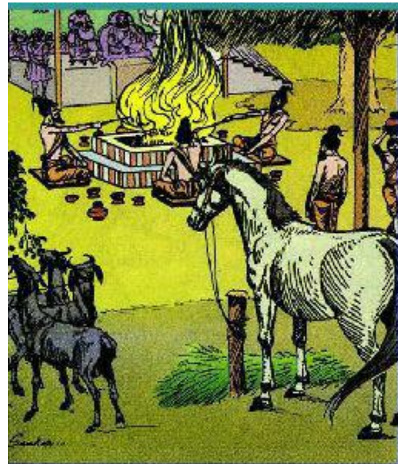
''भगवन्, आपण आपले महत्व प्रकट करण्याची इच्छा करीत नाही, त्यामुळे असे सांगता आहात. परंतु मी मात्र जाणून आहे. आपण खरोखरी, एक महान महापुरुष आहात. माझी

एकच इच्छा आहे की, आपण आमच्या घरी येऊन आमचे आतिथ्य स्विकारून आमच्या मुलाला आशिर्वाद द्यावा. मी एक साधारण गृहिणी आहे.'' सुजाता म्हणाली.

''माते, मी एक खरी गोष्ट सांगतो. माझी तपस्या अजून पूर्ण सफल झाली नाही. मी सुद्धां तुमच्यासारखाच एक मानव आहे. मनुष्याने आपल्यामध्ये असलेल्या गुणांचे वेगवेगळे भेदभाव जाणणे आवश्यक आहेत. हे म्हणणे चूक आहे की कोण मोठा आहे व कोण लहान आहे! सर्व मानव प्राण्यांत जीव एकच आहे, त्याच प्रमाणे सर्व मानव एकच आहेत. मी जेव्हां कृतार्थ होईन, तेव्हां तुझ्या मुलाला आशिर्वाद देण्यास नक्की येईन.'' सिद्धार्थ म्हणाला.

''स्वामी, आपण अवश्य आले पाहिजे.'' असे म्हणत तिने त्यांना नमस्कार केला. तपश्चर्या

करण्याऱ्या अनेक लोकांच्यात एकच भावना त्यांना दिसून आली ती म्हणजे स्वार्थ. परंतु मानवाप्रती प्रेम किंवा मदत ही भावना कुठेच आढळली नाही. तपश्चर्या म्हणजे स्वतःच्या शरिराची हिंसा करणारी आत्महत्या असल्याचे त्यांना दृष्टीस आले. त्यामुळे सिद्धार्थ गौतमला पुन्हां त्याची आवश्यकता वाटली नाही, त्याच्या बरोबर साधना करणाऱ्यांनी त्याची चेष्टा केली, की गौतम तपस्याभ्रष्ट झाला.

कांही तपस्वी साधक अद्भुत शक्ति प्राप्त करून, जादूटोणा इत्यादी विद्या प्राप्त करून जनतेला आकृष्ट करून घेऊ लागले. व त्यांचे गुरु बनले.

अज्ञान व अंधविश्वास ह्यावर विश्वास ठेवणारी जनता काशी बोलेल?

यज्ञ व याग ह्या नांवाने केले जाणारे मारक होम वाढत चालले आहेत. राजाना प्रलोभन दाखवून यज्ञयागादी कृत्ये व अत्यंत मांसाहारी बनून मानव प्रथम क्रमांकाच्या लोकांचे अधिकाधिक पतन होण्यास कारणीभूत होत आहेत. त्याला जास्ती पापकृत्ये करावी लागत आहेत.

असे सर्व प्रकार सहन करीत, तर्क-वितर्क ह्यापासून दूर राहून, आपल्या कर्तव्य-धर्मावर विश्वास ठेवून सिद्धार्थ गया क्षेत्री एका विशाल पिंपळाच्या झाडाखाली मौन होऊन अंतर्मुखी होऊन बसला. एके दिवशी त्यांना ज्ञानोदय झाला.

तो वैशाख पौर्णिमेचा दिवस होता. पूर्णचंद्र आकाशांत दैदिप्यमान होता. त्यावेळी सिद्धार्थला आपल्या बुद्धत्वाची सिद्धी प्राप्त झाली. ते पूर्ण बुद्धाच्या रूपाने विकसित झाले.

सिद्धार्थगौतमला जेव्हां ज्ञानोदय झाला. तेव्हां त्यांनी एका अनिर्वचनीय अनुभूतीचा अनुभव केला. त्याच ध्यानमग्न अवस्थेला त्यांनी निर्वाण मानले.

वैशाख पौर्णिमेचा तो दिवस बुद्ध पौर्णिमेच्या रूपाने लोकप्रिय झाला. पिंपळाचे झाड बोधि-वृक्षाच्या रूपाने पूजेस प्राप्त झाले. बुद्धांना बोधिसत्व म्हणून मानले जाऊ लागले.

प्राणिजगतात मानवाला आपल्या बुद्धी सामर्थ्यामुळेच सर्वात श्रेष्ठ मानले जाते. बुद्धीच्या विकासामुळे मनुष्यप्राणी आपला उद्धार स्वतः करू शकतो. अहिंसेच्यामुळे मानव एक खरा माणूस बनून बुद्ध होऊ शकतो. आपल्या काम, क्रोध, मद, लोभ, मत्सर ह्यावर नियंत्रण ठेवून सुख दुःखापासून दूर राहून निर्वाण करू शकतो. अशा प्रकारे अनेक मनुष्यप्राण्यांत बुद्धत्व पैदा होऊ शकते व जगाला अंधकारापासून दूर नेऊन प्रकाशमय असे प्रथम स्थान देऊ शकते. बुद्ध हीच जगातील एक ज्योत आहे.

गौतम बुद्धाने जे सत्य जाणले, त्याचा प्रसार करण्यास आरंभ केला. बुद्धाला ज्यांनी परिहासाने पाहिले, तेच त्याचे प्रथम शिष्य अनुयायी बनले.

सर्वसाधारण जनतेला समजण्या सारखी सोपी भाषा वापरून, आचरण करण्यास योग्य असा धर्म, व उत्तम जीवनाची सूत्रे ह्याचा त्यांनी लोकांमधे प्रचार केला.

बुद्धाने केलेल्या सत्याचा बोध समजून घेऊन हजारो लोक त्याचे शिष्य बनले.

अहिंसा करणे पाप आहे. अहिंसा परमधर्मरूप मानून त्याचा प्रचार करीत गौतम बुद्ध देशाटन करीत निघाला. त्यामधे मगध देशाचा राजा चक्रवर्ती बिंबिसार बुद्धांच्या उद्बोधनाने उत्तेजित होऊन गेला. त्याने आपल्या राज्यांत चाललेल्या हजारो प्राण्यांच्या बळी देणाऱ्या यज्ञाला थांबवले, आपला मुकुट काढून त्याने बुद्धाच्या चरणाशी काढून ठेवला, आपल्या प्रजेला बुद्ध धर्माचे आचरण करण्यास सांगितले व बुद्धधर्म शिरोधार्य मानला.

बुद्धाचा उपदेश सिद्धान्त सूत्र बौद्ध धर्माचा विस्तार खूप प्रख्यात झाला. धर्मावलंबी सर्वांना बौद्ध म्हणू लागले.

अज्ञानाच्या अंधकारात निमग्न असलेल्या जगांतील मानवाला मार्गदर्शन करणारा बुद्ध धर्म सर्वत्र पसरला.

अहिंसेच्या ज्योतिच्या रूपी धर्म-चक्राचे पालन करणारे धर्म-चक्रवर्ती म्हणून संबोधू

लागले. बुद्धाने त्यावेळेस अनेक राज्यांत जाऊन बौद्ध संघ स्थापन केले व सेवाधर्म स्थापित केले.

गौतम बुद्ध देशाटन करीत असताना अनेक राजांनी त्याचे धार्मिक आधिपत्याचे आचरण केले. महाराजांनी आपले मुकुट त्याच्या चरणी अर्पण केले व बुद्धांची चक्रवर्ती राजा म्हणून स्तुती करूं लागले. त्याच्या आदेशानुसार राज्यकारभार केला. त्यात अहिंसा, दया व प्रेम ह्याचे अवलंबन केले. जाती-भेद न मानणाऱ्यांना सर्व लोकांनी बौद्ध धर्माचा स्वीकार केला.

त्याच्या आयुष्यात पंडित, पामर, ज्ञानी, राजा, सम्राट, हे सुद्धां बुद्धाला देवाचा अवतार मानूं लागले. व त्यांना बुद्धदेव म्हणू लागले. परंतु बुद्धाने कोणच्याही प्रकारची आराधना मानली नाही. त्याने त्या गोष्टीवर इतका जोर करून सांगितला की, केवळ भक्ति व आराधना ह्यांच्या मुळे मानव निर्वाण प्राप्त करू शकतो.

सहा वर्षानंतर बुद्ध कपिलवस्तूला जायला निघाले. ते येणार हे समजताच जनतेचा उत्साह जास्तच वाढला. त्याच्या आगमनाची जोरांत तयारी सुरूं झाली. त्याची आरती करण्यास लोक आतुरतेने वाट पाहूं लागले.

राजा शुद्धोदन अत्यंत आनंदित झाला. राहुल आता पूर्ण सहा वर्षाचा झाला होता.

"बाळा, तुझे वडील एक भिक्षु बनून इथे येत आहेत. त्या सम्राटांना आता आपण भिक्षा घातली पाहिजे." यशोधरा म्हणाली.

"काय म्हणालीस? माझे वडील सम्राट आहेत?"

राहुलने विचारले - "होय, बाळा, ह्या जगांत तेच सम्राट आहेत." यशोधरने सांगितले.

"तुझ्या वडीलांना हे ऐश्वर्य नको आहे. त्यामुळेच तर ते सर्वांचा त्याग करून निघून गेले. आता ते सांगतील तसेच करणे हीच त्यांना घातलेली सर्वात मोठी भिक्षा आहे." यशोधरा म्हणाली.

"आई, मी असेच करीन. वडील जे सांगतील त्याचेच मी पालन करीन. त्यांचे अनुकरण करीन." राहुल असं म्हणत असताना यशोधराचा आनंद गगनात मावेनासा झाला.

वीरदासचे भूत

एका गांवात वीरदास नांवाचा एक शेतकरी होता. त्याच्या पत्नीचे नांव जमुना व मुलाचे नांव किशनदास होते. मुलगा दिसायला बापासारखाच होता.

शेतांत लावणी चालली होती. एकदा पहांटे अंधारातच वीरदास शेतांत गेला. पण त्याला सांप चावला व गांवकऱ्यांनी त्याचे शव घरी आणले. इतरांच्या मदतीने किशनदासने पित्याचा अग्निसंस्कार केला.

जमुना रडूनरडून बेहोष झाली. त्या ग्लानींत तिला एक स्वप्न पडले. तिचा पती भूत होऊन विकृतपणे हंसत, घुबडासारखा घुत्कार करीत स्मशानाजवळच्या वडाच्या झाडावर उडतो आहे, असे तिला दिसले.

ती मिऊन किंचाळत उठली. तिचे सांत्वन करायला आसपासच्या बायका आल्या होत्या. त्यापैकी एकीने विचारले, "ताई, तुम्ही कांहीतरी विचित्र स्वप्न पाहिलेत कां?"

"माझे पति भूत झाले आहेत." असं म्हणून जमुनाबाईने आपल्याला पडलेले स्वप्न सर्वांना सविस्तर सांगितले.

वीरदासचा मृत्यू झाला त्याच्या तिसऱ्याच दिवशी वडाखाली बेशुद्ध पडलेल्या एका बनियाला गांवकरी घेऊन आले. तो शुद्धीवर आल्यानंतर त्याने आपला अनुभव सांगितला.

. तो बनिया शेजारच्या गांवात राहात होता. या गांवात येऊन तो आपल्या दुकानासाठी खरेदी करीत असे. त्यादिवशीही तो तसाच सराईत वाटेने येत होता. वेळीअवेळी त्या वाटेने जात असल्यामुळे रस्ता ओळखीचा होता. त्या दिवशी स्मशानाजवळ पोंचल्यावर त्याला कोल्ह्यांचा व घुबडांचा भीतीदायक आवाज ऐकूं आला. वडाच्या पानांतून खसखस आवाज ऐकूं आला. वडाच्या पारंब्यांना धरून पांढरे धोतर व सदरा घातलेला कुणीतरी पारंबीवर झुलत होता. आधीच बनियाला भुतांची भीती वाटत होती. त्याला पाहून ते भूत

२५ वर्षापूर्वीची चांदोबात प्रकाशित झालेली कथा

गरजले, "अरे बनिया, तुझी सारी संपत्ती देऊन जा. माझ्या बायको व मुलाचे पोट भरायला तर हवे ना! मी कोण आहे, माहीत आहे? माझे नांव वीरदास आहे."

बनियाच्या सांगण्यावर गांवकऱ्यांनी विश्वास ठेवला. गांवकऱ्यांनी जमुनाबाईच्या घराची झडती घेतली. पण त्यांना फुटकी कवडीदेखील मिळाली नाही.

या अपमानाने जमुनाला रडणे आवरेना. आपला पती देवमाणूस होता, तो आता नुसता भूत झालेला नाही, तर तो वाटसरुंना लुटायला लागला आहे, हे पाहून तिला फार वाईट वाटले.

त्या दिवसापासून गांववाल्यांनी जमुनाबाईला वाळींत टाकले. तिच्याशी बोलणेचालणे बंद झाले. या गोष्टीचा तिला जास्तच त्रास होऊं लागला.

दुसऱ्या दिवशी रात्रीच्या वेळी कुणीतरी स्त्री शेजारच्या गांवाहून येत होती. भुताने तिचे सगळे दागिने लुटले आणि म्हटलं, "हे दागिने घालून माझी बायको जास्तीच सुंदर दिसेल.

दुसऱ्या दिवशी गांवकऱ्यांनी पुन्हां तिच्या घराची झडती घेतली. पण त्यांना कांही सांपडले नाही, तेव्हां ते तिला धमकी देऊं लागले, "तुझा नवरा हा गांवाला आता एक त्रासच व्हायला लागला आहे. त्याला इथून पळवून लाव, नाहीतर बघ!"

जमुनाबाईला कांही समजेना. तिची तिच्या नवऱ्याशी भेट होत होती, असं गांवकऱ्यांना वाटत होतं. गांव सोडून निघून जायला त्याच्या भुताला तरी ती कसं काय सांगणार होती म्हणा!

त्यानंतर आणखी तिघाजणांना ते भूत दिसलं होतं. आता गांवातला कुणीही माणूस अंधार पडल्यानंतर स्मशानाकडे येत जात नव्हता.

गांवकऱ्यांनी आपापसांत चर्चा करुन जमुनाबाईला सूचना दिली, "तू आणि तुझा मुलगा गांव सोडून गेला नाहीत, तर हे भूत कांही आमचा पिच्छा सोडणार नाही. उद्या संध्याकाळपर्यंत तुम्ही जर इथून गेला नाहीत, तर आम्हीच तुम्हाला इथून पळवून लावूं."

आता घरदार सोडून जायचं तरी कुठे? म्हणून जमुनाबाईने धीर धरुन आपल्या पतीला विनंती करायचे ठरवले आणि ती स्मशानाच्या दिशेने जाऊं लागली.

तिला कोल्हेकुई ऐकूं येत होती. जेव्हां ती

वडाच्या झाडाजवळ पोंचली, तेव्हां तिला शब्द ऐकूं आले, "ए, थांब जरा! माझ्या बायको पोराचं पोट कसं भरणार? तुझ्याजवळ जे कांही असेल ते इथें काढून ठेव. मी कोण आहे ते माहीत आहे कां तुला? मी वीरदास आहे!"

जमुनाबाई थक्क झाली. तो आवाज कांही वीरदाससारखा नव्हता. ती घरी परतली. तिने सारी हकीकत आपल्या मुलाला, किशनदासला सांगून पुढे म्हटले, "बाळ, कुणीतरी लबाड माणूस तुझ्या वडिलांचे नांव खराब करतोय. त्याला पकडलं पाहिजे."

त्यावर किशनदासने एक योजना ठरवली व आपल्या आईला सांगितली. तिला ती कल्पना पटली.

दुसऱ्याच दिवशी जमुनाबाईने गांववाल्यांना सांगितलं, "आम्ही उद्यां हे गांव सोडून जाणार आहोत."

त्या रात्री मायलेकांचे जेवण झाले. किशनदासने आपल्या केसांना पांढरी खडूची पूड लावली; तो थेट वडिलांसारखा दिसायला लागला. दोघेही स्मशानाजवळ पोंचले. पांढरे धोतर व सदरा घातलेला किशन वडाच्या झाडाच्या पोकळ ढोलींत लपून बसला.

जमुना जवळच्या झाडाआड लपली. थोड्याच वेळानंतर गांवातून पांढरा सदरा व धोतर या वेषांतला एकजण तिथे येऊन पोंचला. तो झाडावर चढला व फांदीवर बसला. त्याने घुबडासारखा घुत्कार काढला व कोल्ह्यासारखाही आवाज काढला.

जमुनाबाई निराश होऊन किशन केव्हां बाहेर

पडतोय त्याची वाट बघत होती. तेवढ्यांत तो ढोलींतून बाहेर आला. झाडावर बसलेल्या व्यक्तिला तो म्हणाला, "अरे बदमाश! तू मला बदनाम करतो आहेस कां? बघ, आता मी तुझी काय दशा करतो ते? मी कोण आहे, माहिती आहे कां तुला? मी वीरदास आहे!"

त्याचे बोलणे ऐकून झाडावरचा माणूस घाबरुन खाली पडला. तो लटपटत म्हणाला, "वीरदास! माझी चूक झाली. मला माफ कर. मला कांही करुं नकोस. मी तुझ्या पाया पडतो."

"मी तुला कांही एक करणार नाही. पण तू मला सांग कीं आजपर्यंत तू लोकांना धाक दाखवून जे धन लुटले आहेस, ते कुठे लपवलं आहेस?" वीरदासचे शब्द ऐकून ती व्यक्ती थरथर कांपत झाडाच्या मुळालगत खोदायला लागली.

आपली कल्पना यशस्वी झालेली पाहून जमुनाला आनंद झाला आणि ती गांवात जाऊन सांगू लागली, "माझ्या पतीच्या नांवाला बट्टा लावणाऱ्या बदमाशाला पकडलेलं आहे. चला, तुम्ही सारेजण स्वतः येऊनच खात्री करून घ्या."

ती त्यांच्याबरोबर स्मशानाकडे परत आली. मशाली घेऊन येणाऱ्या गांवकऱ्यांना पाहून भुताचा तोतया घाबरला. लुटीचा सारा माल त्याने बाहेर काढून ठेवला, "अरे भामट्या! काय ही तुझा लबाडी?" असं म्हणून त्यांनी त्याला बेदम मार दिला.

त्याच वेळी झाडाच्या ढोलींतून किशनदासने वांकून बाहेर बघितले व म्हटले, "हे काय चाललंय? माझा जरा डोळा लागला बघा!"

जमुनाबाईला तर फारच आश्चर्य वाटले. हे सारे नाटक किशननेच तर रचलेले होते. त्यानंतर जमुनाबाईने लोकांना खरी हकीकत सांगितली. तेव्हां कुठे लोकांना समजलं कीं वीरदासच्या भुताने तोतया भुताला पकडलं आहे. चोरीला गेलेला सारा माल सांपडला.

गांवकऱ्यांनी जमुनाची क्षमा मागितली व तिने गांव सोडून जाऊं नये म्हणून तिला विनंती केली. भुताचा तोतया पहाटेपूर्वीच गांवातून निघून गेला. त्यानंतर वीरदासचे भूत कुणालाही कधीही दिसले नाही.

